
መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ? የዳዊት መዝሙር እንደማስረጃ
The inquiries of Zera Yaqob of Aksum: The Psalter as an evidence

ንጉሥ ካሕሳይ¹
Nguse Kahsay

አሕጽሮተ ጥናት

ዓለማዊ ምግብ የተባሉ ጸሐፊ በ1961 “ሐተታ ዘዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያዊ ፈላስፋ” በሚል ርዕስ ለቤኤ ድግሪ ማሟያ የቀረበ ጥናት አሳትመው ነበር። በዓለማዊ ምግብ ስራ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር ጥብቅ ትስስር እንዳላቸው በማያሻማ መንገድ ቢገለጽም ትስስሩ ግን በሚገባ ተዘርዘሮ የተብራራ አይደለም። ስራው ከመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ሹለቱ ቅጂዎች በአንዱ ብቻ በማትኮር የተጻፈም ነው። ሌላው ደግሞ ስራው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ሳይኾን አይቀርም ተብሎ የሚታመነው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ዕውቀት ፈጽሞ አይዳስስም። ይኸ ጽሑፍ እነዚህን ክፍተቶች ለመቅረፍ ሰርተዋል። ለዚህም ጽሑፉ የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ የኢትዮጵያ ሊቃውንት የዳዊት መዝሙር ንባብ ከሚጠቅሱበት ባህል ጋር ማነጻጸር፣ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች የቀረቡበት ዓውድ የኢትዮጵያ መጻሕፍት ፈለግ ተከትሎ እንደኾነ መፈተሽ፣ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች ምንጮች ሊኾኑ ከሚችሉ የኢትዮጵያ ጸዋት ዜማ ወይም ቅኔ መጻሕፍት ማመሰከር የመሳሰሉ ዓይነተኛ የጥናት ዘዴዎች ተጠቅመዋል። ከተጠቀሱት ዓይነተኛ የጥናት ዘዴዎች ትንተና በመነሣትም ጽሑፉ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር ያለ ትስስር ጥብቅና ጥልቅ እንደኾነ አረጋግጠዋል። ትስስሩም ምዕራፍ በመባል በሚታወቀው የጸዋት ዜማ ድርሰት እንደሚመሰረት በዘርዘር ተገልጿል። ከጽሑፉ ትንተናዎች ማየት እንደሚቻለው ደግሞ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ የዳዊት መዝሙር ዕውቀት፣ ፍቅር እና ክብር በጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የታወቁ ሹለቱም ስራዎች ፈጽመው አይገኙም፤ በሕይወቱ እና የስራ ፍሬዎቹም ጭራሽ አይታዩም። እነዚህን ማስረጃዎች ሲመዘኑ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ አድርጎ መውሰድ ፍጹም አዳጋች ያደርጓል። ይኸ ደግሞ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በበቂ መንገድና በሚገባ አጽንዖት የተገለጸውን የዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያዊነት ያጸናል።

ቁልፍ ቃላት:- ሐተታ፣ ዘርዕ-ያዕቆብ፣ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ፣ የዳዊት መዝሙር፣ ምዕራፍ

---

¹ የትግራይ የፖሊሲ ጥናትና ምርምር ኢንስቲትዩት:- negusekahsay@gmail.com

Abstract

The inquiries of Zara Yaeqob (hereafter referred to as the Hateta) is an autobiographical text copied from parchment and sent to Antoine D'Abbadie of France by an Italian monk named Giusto d' Urbino, who lived in Ethiopia from 1847 to 1855. However, the original parchment from which the copy was made has yet to be found. Consequently, the authenticity of the Hateta and the true identity of its author have long been subject to debate. Although the Hateta is presented as an autobiography, it is thoroughly interwoven with Psalm verses from the Psalter. Throughout the Hateta, the Psalter is quoted extensively and referenced in depth to the extent that it is sometimes treated as a Psalter itself. This strong link between the Hateta and the Psalter formed the basis of Alemayohu Moges's pioneering work, *Hateta Zara Yaeqob: Ethiopian Philosopher* (1968). While Alemoyohu Moges's work was novel in opening an important new line of inquiry, it lacked rigor in demonstrating the supposed textual link between the Hateta and the Psalter. His analysis also relied solely on manuscript Eth. Abb. 215, and he did not address Giusto d' Urbino's potential authorship of the Hateta. This study addressed these gaps by thoroughly exploring the link between the Hateta and the Psalter using both Eth. Abb. 215 and Eth. Abb. 234 manuscripts and examining Giusto d' Urbino's knowledge or use of the Psalter in his scholarly contributions. The analysis revealed that most of the Psalm verses appearing in the Hateta are also found in an Ethiopian book called Me'eraf. In contrary, Giusto d' Urbino's scholarly output do not indicate a comparable depth of knowledge, respect or love for the Psalter or Psalms as that displayed in the Hateta. In light of these evidence, it is reasonable to conclude that the Hateta is uniquely Ethiopian and that its true author hailed from Axum.

Keywords: Hateta, Zara Ya'eqob, Giusto d' Urbino, Psalms, Me'eraf

ክፍል አንድ፣ መግቢያ

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ማንነት

ጸሐፊት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ማንነት አስመልክቶ በሚሰጡት አስተያየት በኸለት ጎራ ይከፈላሉ። አንደኛው ጎራ “የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ኢትዮጵያዊ ነው።” ሲሉ በሌላኛው ጎራ ያሉ ደግሞ “የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ኢትዮጵያዊ አይደለም።” በማለት ይሞግታሉ። (Fasil 2017; Getachew 2017; Sumner 1976; Teshome 2019; ብሩህ 2011)

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ኢትዮጵያዊ የሚያደርጉት ጸሐፍት በፊናቸው “ዘርዕ-ያዕቆብ ብሔሩ አክሱማዊ ነው። ዘርዕ-ያዕቆብ ብሔሩ አክሱማዊ አይደለም።” በሚል ምክንያት በኹለት ተከፍለው እርስበርሳቸው ይለያያሉ። (Getachew 2017; ጌታቸው 2006፤ ብሩህ 2011)

“የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ኢትዮጵያዊ አይደለም።” የሚሉት ደግሞ “ዘርዕ-ያዕቆብ ብሔሩ ጣልያናዊ ነው።” እና “ዘርዕ-ያዕቆብ ብሔሩ ኢትዮጵያዊ አይደለም።” የሚሉ ኹለት ጎራዎች ይከፋፈላሉ። “የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ጣልያናዊ ነው።” የሚሉት ጸሐፍት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ስራ ከ1847-1855 እ.ኅ.አ. በኢትዮጵያ ይኖር ለነበረ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የሚባል ጣልያናዊ መነኩሴ ይሰጡታል። (Fasil and Setargew 2019; በእምነት)

“የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ኢትዮጵያዊ አይደለም።” የሚሉት ጸሐፍት መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በተለያዩ ሰዎች ትብብር የተዘጋጀና በተለያዩ ጊዜያት የተሻሻለ ልበ-ወለድ ታሪክ እንደሆነ ይቆጥራሉ። በተጨማሪ እነዚህ ጸሐፍት ዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያ፣ ኢትዮጵያዊነት እና ኢትዮጵያውያን ለማጠልሸት እንዲሁም ከነዚህ ጋር ለተቆራኝ (ሃይማኖታዊ) እሴት ወይም (ፖለቲካዊ) ታሪክ መበረዝ ታልሞ የተጻፈ የፈጠራ ድርሰት የታተመበት የብዕር ስም አድርገው ያስባሉ። በዚህም የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ (በመንፈስ) ኢትዮጵያዊ አይደለም፣ ሊኾን አይችልም፣ ሊኾንም አይገባም ይላሉ። (Wion 2013b; ዳንኤል 2011)

እነዚህ ክርክሮች ዘርዕ-ያዕቆብና መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በደንብ እንዲጠነና እንዲነሱ አስችለዋል። በሌላ ጎኑ ደግሞ ክርክሮቹ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገባው የክብር ቦታ እንዳያገኝ በር ከፍቷል። እንዲሁም ክርክሮቹ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚያስፈልገው ትኩረት እንዳይሰጠው አድርጓል።

ለአገራችን ሰዎች የሚበጀውና የሚጠቅመው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ማንነት ማወቅ ሳይኾን መልእክቱ እርባና ካለው ማድመጥና መለየት ነው። ኾኖም ጸሐፊው በሐሰተኝነት እስከተጠረጠረና በማስመሰል እስከተከሰሰ የጽሑፉ ጭብጥ መልእክት ጆሮ ሰጥቶ የሚሰማው አይገኝም፣ አምኖ የሚቀበለው የለም፣ ልብ ብሎ የሚያስተውለውም አይኖርም። ስለዚህ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ይዘት ለመረዳት የጸሐፊው ማንነት ማስረዳት የግድ አስፈላጊ ነው።

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ማንነት ለመረዳት የተደረጉ ቀደምት ጥናቶች የቋንቋ ዳራ (ፊሎሎጂ) መሰረት ያደረጉ ነበሩ። በቅርብ ጊዜያት እየተደረጉ ያሉ ጥናቶች ግን ከየመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የቋንቋ/ቃላት አጻጻፍና አጠቃቀም ሥርዓት ጥናት

ይልቅ ወደ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ባህላዊ፣ ሃይማኖታዊ፣ ታሪካዊ እና ፍልስፍናዊ ዳራ ትንተና ያጋድላሉ (Brooh 2022; Dawit 2012; Fasil 2022; Fasil and Setargew 2019; Graness 2022; Kropp 1992; Lee 2022; Luam 2007; Marenbon 2022; Smith 2022; Srivastava 2022; Teshome 2022; ዳዊት 2019)::

ኸኛም የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ማንነት ለመረዳት ቋንቋ መሰረት ያደረጉ ጥናቶች ሊያበረክቱት የሚችሉት ሐቅ አኸንም አለ። ከዚህ እሳቤ በመነሣት ይኸ ጽሑፍ የዓለማዊ ሞገስ² ፈለግ በመከተል መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር ያለው ትስስር አጥንተዋል። ትስስሩ በማጥናት፣ በማብራትና በመተንተንም የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ እና ጸሐፊው ኢትዮጵያዊነት መርምረዋል (ዓለማዊ ሁ 1961)::

የጥናቱ ዓላማዎች

የዚህ ጽሑፍ ዋና ዓላማ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያውነት መመርመር ነው። በተጨማሪም የሚከተሉት ንዑሳን ዓላማ ይዘዋል።

- የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር ትስስር መመርመርና መግለጽ
- በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኸሉቱ ቅጂዎች (ዲ አባዲ 234 እና ዲ አባዲ 215) የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ማነጻጸር
- የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አግኝቶ ለዓለም ያስተዋወቀው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ዕውቀት በራሱ ስራዎች ውስጥ መዳሰስ

የጥናቱ ዘዴ

ከላይ እንደተገለጸው ይኸ ጽሑፍ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር ያለው ትስስር በማጥናት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያዊነት የሚመረምር ነው። በመኸኑም ጽሑፉ በዋናነት ዐይነታዊ የምርምር ዘዴ ተጠቅመዋል። ይኸ መንገድ ግን በዓለማዊ ሞገስ እና ክላድ ሳምነር ስራዎች ካልኾነ እስካኸን ብዙ ትኩረት አልተሰጠውም (Sumner 1976; ዓለማዊ ሁ 1961)::

በዓለማዊ ሞገስ ስራ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር ጥብቅ ትስስር እንዳላቸው በማያሻማ መንገድ ተገልጸዋል። በዚህ ስራ የአምሳሉ አክሊሉ ጽሑፍ¹ በዋቢነት በመጠቀምም የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የቅኔ ክህሎት በሚገባ ተገምገመዋል። ኸኛም በዓለማዊ ሞገስ ስራ የተገለጸ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብና የዳዊት

² ዓለማዊ ሁ ሞገስ የተባሉ ጸሐፊ በ1961 “ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያዊ ፈላስፋ” በሚል ርዕስ ለቤ.ኤ ድግሪ ማሟያ የቀረበ ጥናት አላትመው ነበር። ይኸ ጽሑፍ የዚህ ስራ ፈለግ በመከተል ተጠንቅቋል።

መዝሙር ጥብቅ ትስስር በሚገባ ተዘርዘሮ የተብራራ አይደለም። ሌላው ደግሞ ስራው ከመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ ኹለቱ ቅጂዎች በአንዱ² ብቻ በማትኮር የተጻፈ ነው። በተጨማሪ ስራው የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ዕውቀት ፈጽሞ አልዳሰሰም።

በክላድ ሳምንር ስራ ደግሞ የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ አጠቃላይ የሥነ-ጽሑፍ ስራዎች በሰፊው ተዳሰሰው ቀርቦዋል። በዚህ ስራ የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙርና የቅኔ ዕውቀትም በሚገባ መጠን ተቃኝተዋል። በዚህ ስራ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ ኹለቱ ቅጂዎችም በሰፊው ተነጻጽረዋል። ኸኖም በዓለማዊ-ሁ ሞገስ ስራ የተገለጸው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር ጥብቅ ትስስር በዚህ ስራ በከፊል ተገልብጦ ከመደገሙ ውጪ በደንብ አልተብራራም፤ አዲስ ነገርም አልተጨመረበትም።

እነዚህ በቀደምት ተመሳሳይ ስራዎች የነበሩ ክፍተቶች ለመሙላት የአኹኑ ጽሑፍ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ ኹለቱ ቅጂዎች ከየዳዊት መዝሙር ጋር በማነጻጸር የሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያዊነት መርምረዋል። በተጨማሪም ጽሑፉ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ የሚታዩ የጸሐፊውን የዳዊት መዝሙር ዕውቀት፣ ፍቅር እና ክብር በጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ሌሎች ስራዎች ተንጸባርቀው እንደኾነ ፈትሸዋል።

የጥናቱ ወሰን

ይኸ ጽሑፍ በ መጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ (ዲ አባዲ 215 መጀመሪያው ክፍል ወይም ዲ አባዲ 234) እና የዳዊት መዝሙር መጽሐፍ ያለ ትስስር ተመስርቶ የመጽሐፈ ሐተታ ጸሐፊ ኢትዮጵያዊነት ለመመርመር የተጻፈ ነው። መጽሐፈ ሐተታ ወልደ-ሕይወት ግን በዚህ ጽሑፍ ዳሰሳ አልተካተተም።

ክፍል ኹለት፤ የጥናቱ ትንተና

መጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር ያለው ትስስር መጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብና የዳዊት መዝሙር³

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በእጁ ገልብጦ የጻፈው ቅጂ (ዲ አባዲ 234) ለአንቷን ዲ አባዲ በፖስታ ልኮለታል። በዚህ መጽሐፍ ውስጥ ኡርቢኖ በ28 የካቲት 1853 እ.ኅ.ዘ.እ. ያሰፈረው የእጅ ጽሑፍ ማስታወሻ አለ። ማስታወሻው እንዲኸ ይላል፦

“የዘርወ-ያዕቆብ መጽሐፍ በተመለከተ፣ ያገኘኸት በአጋጣሚ ነው፤ አላስተዋልኩትም ነበር። ነገር ግን ከወታደር ልጆች አንዱ ከደምቢያ ዘመቻ

³ በግልጽ ካልተለዩ በስተቀር በዚህ ጽሑፍ ያሉ የዳዊት መዝሙር ምዕራፎችና ቁጥሮች በመጽሐፈ ሐተታ ዘርወ-ያዕቆብ እንዳሉት የሰባ ሊቃውንት ቅድ የተከተሉ ናቸው።

በመመለስ ሳለ የዳዊት መዝሙር መግዛት እፈልግ እንደኾነ ጠየቀኝ (እኚኽ ልጁ የተጠቀማቸው ቃላት ናቸው) ፤ እኔም መጽሐፉ አይቼ፥ ምን እንደኾነ ካወቅኩ በኋላ ገዛሁት።”።

ማስታወሻው እንደሚያስረዳው መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር ማያያዝ ወይም እንደ የዳዊት መዝሙር መጽሐፍ መቁጠር የቆየ እይታና ልምድ ነው። ይኸ የኾነበት ምክንያት ደግሞ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር የተወሰዱ ብዙ ንባቦች/ጥቅሶች በውስጡ አካቶ ስለያዘ ነው (Ethiop_Abb_234; Sumner 1976; Wion 2013; ዓለማዮሁ 1961)።

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር ያለው ጥብቅ ትስስር

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ውስጥ ከአምስቱ የአራት መጻሕፍት፣ ከሌሎች የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት እና ከየሐዲስ ኪዳን መጻሕፍት የተወሰዱ ሐሳቦችና ጥቅሶች ይገኛሉ። በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ሌሎች ቅድሳት መጻሕፍትም (በቀጥታ ተገልጸውም ሳይገለጹም) በዋቢነት አገልግለዋል። የዳዊት መዝሙር ግን በተለየ አኳኋን መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብን አስጊጠዋል።

በሰንጠረዥ 2 እና ሰንጠረዥ 2 እንደተመለከተው ከ39 የዳዊት መዝሙር ምዕራፎች የተወሰዱ 60 የሚኾኑ ጥቅሶች በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አሉ³። ከእነዚህ ጥቅሶች 30% በምዕራፍ 5፣ 13% ደግሞ በምዕራፍ 10 ፣ 13% በምዕራፍ 3 ይገኛሉ። የተቀሩት ግን በሌሎች ምዕራፎች ተጠቅሰዋል (Ethiop_Abb_215)።

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከሚገኙ 15+ ምዕራፎች ቀጥተኛ የዳዊት መዝሙር ጥቅስ የማይገኝባቸው ምዕራፍ 2 እና 14 ብቻ ናቸው። ኾኖም ግን የተለያዩ በዳዊት መዝሙር ያሉ አገላለጾችና ሐሳቦች በእነዚህ ኹለት ምዕራፎችም ጭምር ይታያሉ (Ethiop_Abb_215)።

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ውስጥ ከቀጥተኛ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በተጨማሪ ብዙ የዳዊት መዝሙር አገላለጾችና የቃላት አጠቃቀሞች ይገኛሉ። “ወነቅዐ ኩሉ ሕይወት⁴፣ በቅዱስ ስመ ዚአሁ⁵፣ ወኢይትጌለቀ፣ ዓመቲሁ⁶፣ ፈጣሪየ ይሰምዐኒ ሶበ ጸለይኩ ኅቤሁ⁷፣ ወአልጸቁ እትመንደብ⁸፣ ወኅድግ ሊተ ኅጣውእየ⁹፣ ጥቀ ሠናይ ግብረ እግዚአብሔር ወዕሙቅ ኅሊናሁ¹⁰፣ በዘእሴሰይ ፍሬ ጸማየ¹¹፣ ወፈደዮሙ እኪተ ህየንተ ሠናይት¹²፣ ወያብፅ ዲበ ምድር¹³፣ ወይትዋጎጡ በበይናቲሆሙ ከመ ብልዐተ እክል¹⁴፣ ሕምዘ አርዌ ምድር¹⁵፣ ምስብዒተ¹⁶፣ ገበርተ ዓመባ¹⁷” በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከሚገኙ የዳዊት መዝሙር ዝውቱር ቃላት እና አገላለጾች መካከል ተጠቃሾቹ ናቸው።

በተጨማሪ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ውስጥ መዝሙረ (ዳዊት) ቢያንስ 20 ጊዜ ተጽፏል⁴። በአንደኛው ጽሑፋት ውስጥም ከምዕራፍ 2 እና 14 የተወሰዱ ይገኙባቸዋል። ስለኸንም በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ውስጥ ባሉ ምዕራፎች የዳዊት መዝሙር ሐሳብ የማይገኝበት ምዕራፍ የለም (Sumner 1976; ዓለማዮሁ 1961)።

ሰንጠረዥ 1፣ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ (ዲ አባዲ 215) ያሉ የዳዊት መዝሙር (ዕብራይስጥ ቅጂ) ጥቅሶች ብዛት

ምዕራፍ (ዲ አባዲ 215)	የዳዊት መዝሙር (ዕብራይስጥ ቅጂ) ጥቅሶች ብዛት በክፍል					የዳዊት መዝሙር (ዕብራይስጥ ቅጂ) ጥቅሶች ብዛት
	1	2	3	4	5	
1	1	1				2
3	1	1	3	1	2	8
4					4	4
5	1					1
6					1	1
7	4	1				5
8					1	1
9	6	4	1		7	18
10	3	3		2		8
11	1		1		1	3
12	3				1	4
13	2					2
15		1				1
16	1				1	2
ጠቅላላ	23	11	5	3	18	60

የዳዊት መዝሙር (ዕብራይስጥ ቅጂ) በአምስት ክፍል እንደሚመደብ ይታወቃል⁵። በሰንጠረዥ 1 እንደተመለከተው በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ ጥቅሶች ከዚህ

⁴ 8 ጊዜ መዝሙረ ዳዊት (7 ጊዜ በቀጥታ እና 1 ጊዜ በተዘዋዋሪ)፣ 1 ጊዜ መዝሙረ፣ 3 ጊዜ መዝሙር፣ 8 ጊዜ ዳዊት በሚል ተጽፎ ይገኛል።
⁵ ምዕራፍ 1-41 በክፍል 1፣ ምዕራፍ 42-72 በክፍል 2፣ ምዕራፍ 73-89 በክፍል 3፣ ምዕራፍ 90-106 በክፍል 4 ሲመደቡ የተቀሩት ምዕራፎች ደግሞ በክፍል 5 ይቆጠራሉ። ይኸ አከፋፈል በመዝሙረ ክርስቶስ (BL Or. 534፣ EMMML 3996) ላይ ተጠቅሶ ይገኛል። የዚህ ውዳሴ ጸሐፊ ምንጩ የእስክንድርያው ሊቀ ጳጳሳት አባ አትናቴዎስ መጽሐፍ

አንጻር ሲታዩ 38% ከክፍል 1፣ 30% ከክፍል 5፣ 18% ከክፍል 2፣ 8% ከክፍል 3፣ 5% ከክፍል 4 የተወሰዱ ናቸው። በመኾኑም መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከ39 ምዕራፎች የተወሰዱ ከ60 በላይ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች/ንባቦች የያዘ ብቻ ሳይኾን ከኹሉም የዳዊት መዝሙር ክፍሎች የተወጣጡ ጥቅሶች/ንባቦችም ያካተተ ነው። የዳዊት መዝሙር በብዛት የሚገኝባቸው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ምዕራፍ 3፣ 9 እና 10 በተለየ መልኩ ሲታዩ ደግሞ ከኹሉም ክፍሎች የተወጣጡ ጥቅሶች/ንባቦች የያዙ ናቸው ማለት ይቻላል።

ከላይ በተለያየ መልኩ እንደተመለከተው መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በየዳዊት መዝሙር ንባቦች የተዋበ ነው። ንባቦቹ ግን መጽሐፉ ለማስገኘት ላይ ላይ የተጨመሩ ሐሳቦች አይደሉም። ንባቦቹ ከመጽሐፉ ታሪክ ጭብጥ መልዕክት ጋር በጥብቅ የተወሰዱ ናቸው። ይኸም መጽሐፉን የዳዊት መዝሙር እንደ የሕይወት መርህ ተተግብሮ በጥልቀት የተተነተነበት ግለ ታሪክ የሚሰበክበት ዓውድ አድርጎታል። በመኾኑም መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ እንደየዳዊት መዝሙር መጽሐፍ መቆጠሩ የቆየ ልምድ ብቻ ሳይኾን ትርጉም የሚሰጥ አመለካከት ጭምር ነው።

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊና የዳዊት መዝሙር

ዘርዕ-ያዕቆብ እና የዳዊት መዝሙር ዕውቀቱ

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ እንደሰፈረው ዘርዕ-ያዕቆብ ከሕጻንነቱ ጀምሮ የዳዊት መዝሙር አንብቦዋል¹⁸። ሊቅ ኾኖ ደግሞ የዳዊት መዝሙር ንባብ አስተምረዋል¹⁹። ዘርዕ-ያዕቆብ የተማረውና ያስተማረበት የዳዊት መዝሙር በጥናትና ምርምር አትተዋል²⁰። ዘርዕ-ያዕቆብ ለጸሎትና ለምስጋና ሌሊትና ቀን የዳዊት መዝሙር ደግመዋል²¹። ዘርዕ-ያዕቆብ ቀለምና ሰሌዳ አዘጋጅቶ የዳዊት መዝሙር ጽፈዋል²²። በመኾኑም ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር ተማሪ፣ አስተማሪ፣ ተማራማሪ፣ ዘማሪ (ደጋሚ) እና ጸሐፊ ነበር።

የዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር ፍቅር እና ክብር

ዘርዕ-ያዕቆብ ከልጅነት እስከ ሊቅነት ባደረገው የሐተታ ጉዞ የዳዊት መዝሙር በእጁ ይዞ እንዲኾንም በልቦናው ስሎ ነበረ። የዳዊት መዝሙር አስተምህሮ ዘርዕ-ያዕቆብ ከዕድገት እስከ ዕለተ ሞት የተከተለው የሕይወት መርህ ነው። በዚህ ምክንያት ራሱ ደጋግሞ እንደገለጸው ዘርዕ-ያዕቆብ ለየዳዊት መዝሙር የተለየ ፍቅር እና ክብር ነበረው።

ከአይ.ሁ.ድ ጠቢባን የጠቀሰውን ልምድ በማድረግ መዝሙረ ዳዊትን በአምስቱ ሕዋሳት ቁጥርና ምሳሌነት (ርእይ (ማየት)፣ ሰሚዕ (መስማት)፣ አጼንዎ (ማሸተት)፣ ጣዕም (ጣዕም)፣ ገሢሥ (መዳሰስ)) ክፍሎታል። (ጌታቸው 2012)

“በሙሴ መጻሕፍት ውስጥ ከፈጣሪ ጥበብ ከተፈጥሮ ስርዓትና ሕግ የማይስማማ ይገኛል²³። እንዲሁም መሐመድ እኔ የማዛቸሁ ከእግዚአብሔር ያገኘሁት ነው ይላል። እኛ ግን ትምህርቱ ከእግዚአብሔር ሊኾን እንደማይችል እናውቃለን²⁴። ... አንዱ ወንድ ብዙ ሴቶችን ያገባ ዘንድ እንደሚገባ በእግዚአብሔር ስም ያስተማረ ትክክል ሊኾን አይችልም፤ ከእግዚአብሔር ዘንድም አይደለም²⁵። ዳግመኛም ወንጌል አባትንና እናቱን ሚስቱንና ልጆቹን ያልተወለደ ለእግዚአብሔር የተዘጋጀ አይደለም ይላል²⁶። ... ኹሉም የፈጣሪ ስርዓትና የተፈጥሮ ሕግጋትን ያፈርሳል። ስለዚህ በዚህ ዓንቀጽ ወንጌል የተናገረው ከእግዚአብሔር የተገኘ ይኾን ዘንድ አይችልም²⁷።”

... እያለ ሙሴ፣ መሐመድ እና ወንጌል (አምርሮ) የሚተቸው ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር ከመንቀፍ ግን አጥብቆ ይታቀባል። (ያሬድ 2007)

ከዚህ አልፎም “ከየዳዊት መዝሙር ውስጥ ከሕሊናዬ የማይስማማ ባገኝ እኔ እተረጉመዋለሁ፤ ከዕውቀቴ ጋር አስማማዋለሁ። ለእኔም ኹሉ ያምርልኛል²⁸።” በማለት ዝንባሌውን ያስረዳል።

“... በአራት ሕግና በክርስቲያን ሕግ በእስላምም ሕግ የቀረው እንዲሁ ብንመራመር ልቡናችን ለእኛ ከሚገልጽልን እውነትና ከፈጣሪ ትክክለኛነት ጋር የማይስማማ ብዙ ይገኛል²⁹። ... የሃይማኖታቸውን እውነተኛነት ለማስረዳት የምልክቶችና የተአምራት ታሪኮች እየጨመሩ ያጸኑታል። እግዚአብሔር ይኸን አደረገ ይላሉ። እግዚአብሔርን የሐሰት ምስክር ከሐሰተኞችም ተካፋይ ያደርጉታል³⁰።” እያለ የተለያዩ ሃይማኖቶች የሚያትተው ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር ከመተቸት አበክሮ ይታቀባል። ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙርን ከመተቸት የታቀበበት ምክንያት ሲገልጽም “ሰፊ በኾነው ልቡናዬ ኹልጊዜ የዳዊትን መዝሙር እጸልያለሁ፤ ይኸ ጸሎት እጅግ ይጠቅመኛል ሕሊናዬም ወደ እግዚአብሔር ከፍ ከፍ ያደርገዋል³¹።” ይላል። (ያሬድ 2007)

በተጨማሪም ዘርዕ-ያዕቆብ “ያለኝን ሶስት ወቂት ወርቅ የምጸልይበት መጽሐፍና የዳዊት መዝሙር ያዝሁ፤ በሌሊትም ሸሸሁ። የት እንደምኼድም ለማንም አልነገርሁም³²።” ሲል እንደገለጸው በንጉሥ ሱስንዮስ ዘንድ ነገር ከሚሰሩበት ጠላቶቹ በሸሸ ጊዜ እንኳ ለጸሎት የሚጠቀምበት የዳዊት መዝሙር መጽሐፍ ከእጁ አልለየም። ይኸ ኹሉ ደግሞ ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር ጉጉ ተማሪ፣ አስተዋይ አስተማሪ፣ ንቁ ተማራማሪ፣ ጽኑ ዘማሪ (ደጋሚ) እና ትጉ ጸሐፊ እንደነበረ ብቻ ሳይኾን ለየዳዊት መዝሙር የተለየ ፍቅር እና አክብሮት ያደረገበት እንደነበር በግልጽ ያመለክታል።

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎችና የዳዊት መዝሙር

የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኹለቱ ቅጂዎች ያለው ቦታ ተመሳሳይ ነው። ይኸውን እንጂ የቅጂዎቹ ንባቦች ሰፊ የስርዓተ-ነጥብ አጠቃቀም ልዩነት ይታይባቸዋል። በኹለቱ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች ከሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች የቃል አጻጻፍ ልዩነት የሚታይባቸው ንባቦችም አሉ። እነዚህን ልዩነቶች የታረሙ እና ያልታረሙ የቃላት አጻጻፍ ልዩነቶች፣ የፊደላት አጻጻፍ ስሕተቶች ወይም ግድፈቶች የፈጠሩባቸው ናቸው። (ንጉሥ 2016)

በጣም ጥቂት የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ደግሞ (ከዋናው የዳዊት መዝሙር ንባብ አንጻር) በአንዱ ወይም ኹለቱ ቅጂዎች ተከልሰው ቀርበዋል። ይኸም የንባቦቹ አጻጻፍ ልዩነት እና የቃላት አጻጻፍ ልዩነት አስከትለዋል። በዚህ ምክንያት በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 ተከልሰው ቢቀርቡም በ ዲ አባዲ 234 ግን ቃል በቃል የተጠቀሱ (ጥቂት) ንባቦች አሉ፤ በተገላቢጦሽም እንዲኹ ነው። ሌላ ደግሞ “ምሕረትከ ይትልወኒ በኩሉ መዋዕልየ ሕይወትየ” የሚል የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 22 ጥቅስ በ ዲ አባዲ 234 ያለ ኹኖ በ ዲ አባዲ 215 ግን የማይገኝ ነው። “ደለወኒ ዘአስመምከኒ ከመ አእምር ኩነኒክ” የሚል የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 118 ቁጥር 71 ደግሞ በ ዲ አባዲ 215 ኹለት ጊዜ ሲጠቀስ በ ዲ አባዲ 234 ግን አንድ ጊዜ ብቻ ተጠቅሰዋል። ከዚህ ውጪ ግን በ ዲ አባዲ 215 ያሉ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ኹሉ በ ዲ አባዲ 234 አሉ። በመኾኑም የዳዊት መዝሙር በ ዲ አባዲ 234 የተጠቀሰበት እና የተጻፈበት መንገድ ከ ዲ አባዲ 215 የተለየ አይደለም። (Ethiop_Abb_234; Ethiop_Abb_215)

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ማንነት

በዚህ ጽሑፍ የሚከተሉት አምስት ገጽታዎች በሚገባ በማጥናት፣ በማብራትና በመተንተን የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያውነት ለመረዳት ተስርተዋል።

1. የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ
2. በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች የቀረቡበት ዓውድ
3. የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ በመጽሐፉ የተገለጸበት ምስል
4. በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች ምንጮች
5. የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አግኝቶ ለዓለም ያስተዋወቀው ጅስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ዕውቀ

1. የዳዊት መዝሙር ንባብ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ

የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ውስጥ 4 ጊዜ ተጠቅሰዋል። በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ምዕራፍ 9 “መዝሙር የጀወጃ አፍቀርኩ እስመ ሰምዓኒ እግዚአብሔር ቃለ ስእለትየ”፤ በምዕራፍ 10 “መዝሙር ጧ ኪያክ ተወክልኩ”፤ በምዕራፍ 12 “መዝሙር ጧወጃ ግፍገፍ” እና “መዝሙር የጀወጃ እግዚአ ኢትጸመመኒ” በግልጽ ተጠቅሰዋል። ኹሉም ምዕራፎች የተጠቀሱበት መንገድ ደግሞ የኢትዮጵያ ሊቃውንት የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ የሚጠቅሱበት ባህል ተመስርቶና ተከትሎ ነው። ምክንያቱም ኢትዮጵያውያን ጸሐፊት የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ የሚጠቅሱት በመለያ ሐረግ ነው⁶። ይኸ ሐረግም ብዙ ጊዜ በንባቡ መጀመሪያ ይገኛል (ዓለማዮሁ 1961፣ ጌታቸው 2006) ።

በመዝሙረ ዳዊት የተነሱት ጭብጦች እና ሃሳቦች በብሉይ ኪዳን ውስጥ ጉልህ ተጽዕኖ አላቸው። ኾኖም በብሉይ ኪዳን ጽሑፎች የሚገኙ ከየዳዊት መዝሙር የተወሰዱ ቀጥተኛ ጥቅሶች ውሱን ናቸው። ከዚህ በተለየ መልኩ ግን በአዲስ ኪዳን ጽሑፎች ብዙ ከየዳዊት መዝሙር የተወሰዱ ጥቅሶች ይገኛሉ። የማቴዎስ ወንጌል 5፥5³³፣ የማቴዎስ ወንጌል 13፥35³⁴፣ የማቴዎስ ወንጌል 21፥16³⁵፣ የማቴዎስ ወንጌል 5፥35³⁶፣ የማቴዎስ ወንጌል 22፥44/ወደ ዕብራውያን 1፥13/የሐዋርያት ስራ 2፥34-35³⁷፣ የሉቃስ ወንጌል 1፥51³⁸፣ የሉቃስ ወንጌል 13፥35³⁹፣ የሉቃስ ወንጌል 19፥38⁴⁰፣ የሉቃስ ወንጌል 20፥17⁴¹፣ የሉቃስ ወንጌል 23፥46⁴²፣ የዮሐንስ ወንጌል 2፥17⁴³፣ የዮሐንስ ወንጌል 10፥34⁴⁴፣ የዮሐንስ ወንጌል 15፥25⁴⁵፣ የሐዋርያት ስራ 1፥20⁴⁶፣ የሐዋርያት ስራ 2፥25-28⁴⁷፣ የሐዋርያት ስራ 4፥11/የማርቆስ ወንጌል 12፥10/የማቴዎስ ወንጌል 21፥42⁴⁸፣ የሐዋርያት ስራ 4፥25⁴⁹፣ የሐዋርያት ስራ 13፥22⁵⁰፣ ወደ ሮሜ 3፥4⁵¹፣ ወደ ሮሜ 4፥7⁵²፣ ወደ ሮሜ 11፥9-10⁵³፣ ወደ ሮሜ 15፥9⁵⁴፣ ወደ ዕብራውያን 1፥5/ወደ ዕብራውያን 5፥5/የሐዋርያት ስራ 13፥33⁵⁵፣ ወደ ዕብራውያን 1፥10-12⁵⁶፣ ወደ ዕብራውያን 2፥6-8⁵⁷፣ ወደ ዕብራውያን 2፥12⁵⁸፣ ወደ ዕብራውያን 3፥7-11⁵⁹፣ ወደ ዕብራውያን 3፥15⁶⁰፣ ወደ ዕብራውያን 4፥7⁶¹፣ ወደ ዕብራውያን 5፥6⁶²፣ ወደ ዕብራውያን 10፥5-7⁶³፣ ወደ ዕብራውያን 13፥6⁶⁴፣ 1 ጴጥሮስ 3፥10-12⁶⁵፣ ራእይ 2፥27⁶⁶ በአዲስ ኪዳን ጽሑፎች የተጠቀሱ የዳዊት መዝሙር ንባቦች ናቸው። በነዚህ ንባቦች እንደሚታየው በዛ ዘመን የአዲስና የብሉይ ኪዳን ጽሑፎች መለያ ቁጥር ስላልነበራቸው ይጠቀሱ የነበረው በመልእክታቸው ጭብጥ፣ በጸሐፊያቸው ወይም በመለያ ሐረጎቻቸው ነበር። በ16ኛው ክፍለ ዘመን የአዲስና የብሉይ ኪዳን ጽሑፎች ተቀባይነት ያለው መለያ ቁጥር ከተበጀላቸው ወዲህ ደግሞ የዳዊት መዝሙርን ምዕራፍና ቁጥር ተጠቅሞ መጥቀስ ተለምደዋል። በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ-ክርስቲያን ያሉ ጸሐፊትና ሊቃውንት ግን እስከዛሬ ድረስ የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ የሚጠቅሱት በመለያ ሐረግ ነው።

⁶ይኸ ልማድ በማቴዎስ ወንጌል 27፥46፣ በማርቆስ ወንጌል 15፥34 የተጻፈውን “አምላኬ አምላኬ ለምን ተውኸኝ?” የሚለው የመስቀል ቃል ከየዕብራይስጥ ዳዊት መዝሙር 22፥1 የተመሳጠረበት ትምህርት መሰረት እንዳደረገ ይታመናል።

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ለዓለም ያስተዋወቀው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖም በኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ዘንድ የዳዊት መዝሙር 62 “ዘእምላኪያ”፤ የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 3 “ሚበዘሁ” ተብለው እንደሚታወቁ የግዕዝ ቅኔ ባብራራበት መጽሐፉ ገልጦልናል። (Ethiop_Abb_216)

ይኸ የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ መጽሐፍ የዳዊት መዝሙር ንባብ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ የጸሐፊው ወይም የመጽሐፉ ኢትዮጵያውነት በውል እንደሚያሳይ ያመለክተናል። በዚኸ ጽሑፍ ለማስረዳት የተፈለገውም የዳዊት መዝሙር ንባብ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ በኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ዘንድ የተለመደ እንደሆነ ነው።

2. በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች የቀረቡበት ዓውድ

አብዛኛዎቹ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በግልጽ ቃል በቃል የተጠቀሱ ናቸው። የተቀሩት ጥቂት ጥቅሶች ግን በጽሑፉ የገቡበት ኹኔታ እንዲስማሙ ተለውጠው ወይም ተስተካክለው ቀርበዋል።

- “ነጽር ላዕሌየ ወተሣሃለኒ። ሀቦ ኃይለ ለገብርክ። ወአድኅኖ ለወልደ አመትክ ግበር ምስሌየ ትእምርቶ ለሠናይ።” የነበረውን “ነጽር ላዕሌየ ወተሣሃለኒ፤ ሀቦ ኃይለ ለገብርክ ወአድኅኖ ለወልደ አመትክ። ግበር ምስሌኒ ትእምርተ ለሠናይ” በሚል ተስተካክሎ ተጽፏል።
- “ዘኢይትነብብ ኅቡእ ጥበበክ አይዳዕከኒ” የነበረውን “ወኅቡእ ጥበበክ አይድዓኒ” ኸነዋል።
- “ደለወኒ ዘአሕመምከኒ። ከመ አእምር ኩነኔክ።” የሚለውን ንባብ አንዴ “ደለወኒ ዘአሕመምከኒ ከመ አእምር ኩነኔክ” ሌላ ጊዜ ደግሞ “ደለወኒ እግዚአ ዘአሕመምከኒ። ከመ አእምር ኩነኔክ።” ተብሎ ተጽፏል።
- “ዘይነብር ውስተ ሰማይ ይሥሕቆሙ፤ ወእግዚአብሔር ይሳለቅ ላዕሌሆሙ።” የሚለውን በ ዲ አባዲ 215 “ፈጣሪሰ ይስሕቆሙ ወእግዚአ ፍጥረት ይሳለቅ ላዕሌሆሙ።” በ ዲ አባዲ 234 ደግሞ “ፈጣሪሰ ይስሕቆሙ ወእግዚአብሔር ይሳለቅ ላዕሌሆሙ” ተደርጎ ቀርቦዋል።
- “እስመ ልዑል እግዚአብሔር ወይሬኢ ዘበታሕቱ” የሚለውን በ ዲ አባዲ 215 “እግዚአብሔር ዓቢይ ወልዑል ወይሬኢ ዘበታሕቱ” ሲኾን በ ዲ አባዲ 234 ደግሞ “እግዚአብሔር ዓቢይ ወልዑል ውእቱ ወይሬኢ ዘታሕተ” ተደርገዋል።
- “ትፈድዮ ለኩሉ በከመ ምግባሩ።” የነበረውን “ዘይፈድዮ ለኩሉ በከመ ምግባሩ።” ኸነዋል።

- “ታሰምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ” አንዴ “ያስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ” ሌላ ጊዜ ደግሞ “አስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ” ተደርጎ ተጽፏል።
- “አብደርኩ እትገደፍ ውስተ ቤተ እግዚአብሔር ፤ እምእንበር ውስተ ቤተ ኃጥአን።” የሚለውን ታርሞ “እፈቅድ እንበር በሰላም ወበፍቅር ምስለ ኩሉ ሰብእ ወአበድር ፍሬ ማየ እሴሰይ። ወእትገደፍ በጎበ ሰብእ ወእንበር ጎበእ በጥበብ እንተ አለበወኒ እግዚአብሔር እምእንበር ክቡረ ውስተ ቤተ ኃጥአን” በሚል ተስተካክለዋል።
- “ወይሠገሩ በውዴቶሙ እንተ ሐለዩ” የሚል “ኢይሠገሩ በውዴቶሙ ዘገብሩ” በሚል ተተክተዋል።

በእነዚህ ለውጦች ምክንያት በኹለቱ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች ጥቂት የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች አጻጻፍ ልዩነቶች አሉ። ቢኾንም የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የቀረበበት አጠቃላይ ዓውድ ሲታይ የኢትዮጵያ ሊቃውንት እና መጻሕፍት ፈለግ ተከትሎ የተደረገ ነው። የኢትዮጵያ ሊቃውንትና መጻሕፍት የዳዊት መዝሙር በሚጠቅሱበት ጊዜ በግል ወደ እግዚአብሔር በቀጥታ የሚባሉ የዳዊት መዝሙር የልመናና ምስጋና ንባቦች አውጣጥተው በመውሰድ ያጣምርዋቸዋል። ለምሳሌ ገድለ አቡነ ፊልጶስ በተመሳሳይ አኳኋን/ዘይቤ መጻፉ ማየት ይቻላል⁷። (Lee et al. 2024)

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ ቀጥተኛ የዳዊት መዝሙር ንባቦች በግል ወደ እግዚአብሔር በቀጥታ የሚደረግ ልመና ወይም ምስጋና ያመዘንባቸዋል። “ነጽር ላዕሌየ ወተሣሃለኒ። ሀቦ ኃይለ ለገብርከ። ወአድኅኖ ለወልደ አመትከ ግበር ምስሌየ ትእምርቶ ለሠናይ።” የነበረውን “ነጽር ላዕሌየ ወተሣሀለኒ፤ ሀቦ ኃይለ ለገብርከ ወአድኅኖ ለወልደ አመትከ። ግበር ምስሌነ ትእምርተ ለሠናይ” በሚል ተተክቶ መጻፉ እንዲኹም “ታሰምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ” የነበረውን “አስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ” ተደርጎ መጻፉ ደግሞ የተገለጸው አጻጻፍ ዝንባሌ ገሃድነት ያጠናክራል።

3. የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ በመጽሐፉ የተገለጸበት ምስል

ጌታቸው ኃይሌ “በኢትዮጵያ ክርስቲያኖች ሲገናኙ በየዳዊት መዝሙር እንዲዘምሩና የዮሐንስ ወንጌል እንዲያነቡ ሐዋርያት በዲድስቅልያ ደንግገዋል’ የሚለው ነባር ባህል ኹለቱ መጻሕፍት ከኹሉ አስቀድመው በአቢሲንያ ምድር እንዲተረጎሙና ሕጻናትም ፊደል ከለዩ በኋላ ንባባቸውና መሰረታዊ የሃይማኖት ዕውቀታቸው ለማዳበር እንዲውሉ አድርገዋል።” ይላሉ። (ጌታቸው 2006፤ ጌታቸው 2012)

⁷ ገድለ አቡነ ፊልጶስ ጻድቅ ወሰማዕት ዘደብረ ሊባኖስ (ገድሉና መልክሉ በግዕዝና በአማርኛ 2013) (ቁጥር 46፣ 54፣ 56፣ 131፣ 217፣ 218 ይመልከቱ።)

በዘመነ ንጉሥ ዓምደ-ጽዮን በነበሩ አቡነ ፊልጶስ ሕይወት ተመስርቶ የተጻፈ ገድል ቁጥር 9 ደግሞ “ወሰዶ አቡሁ ንበ መምህር ከመ ይትምህር መጸሐፍተ ነቢያት ወሐዋርያት ወመዘመረ ዳዊት እንዘ ያዕቅብ ቃላቲሆሙ ...” በማለት የዳዊት መዘመር ትምህርት በኢትዮጵያ ጥንታውነት ይመሰክራል።

እነዚህ መረጃዎች ከላይ የተመለከተው በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ የሕይወት ታሪክ የሚታይ የዳዊት መዘመር ትምህርት እና ፍቅር ከተገለጸው ኢትዮጵያዊ ባህል የሚቆራኝ፣ የሚመነጭና የሚስማማ መኾኑ ያስረዳሉ።

4. በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዘመር ንባቦች ምንጭች

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ካሉት የዳዊት መዘመር ጥቅሶች አብዛኛዎቹ በኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ባህል እና ልምድ በቃል የሚጠኑ ናቸው። (ዓለማዮሁ 1961)

ከታች ባለው ሰንጠረዥ በቁጥር እንደተመለከተው በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ካሉት የዳዊት መዘመር ጥቅሶች 60% የሚኾኑት በኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ባህል እና ልምድ በቃል እንደሚጠኑና እንደሚቀጸሉ ከሚታወቁ መወደስ፣ መስተጋብእ፣ ክስተት እና የጾም ምዕራፍ⁸ ተብለው በሚጠሩ የምዕራፍ ክፍሎች/ንባቦች ይገኛሉ።⁹

በሰንጠረዥ ከተገለጹ የዳዊት መዘመር ጥቅሶች በተጨማሪ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ (የዳዊት መዘመር) አገላለጾች፣ ሐረጎችና ሐሳቦች በምዕራፍ ድርሰትም አሉ። ለምሳሌ “ኢኮነ አምላክ ዘዓመዓ ያፈቅር”⁶⁷ በመወደስ፣ የጾም ምዕራፍ እና የምህላ ምዕራፍ፣ “በኩሉ መዋዕለ ሕይወት”⁶⁸ በመስተጋብእ እና መወደስ ፣ “ጻድቅ በኩሉ ምግባሩ”⁶⁹ በየጾም ምዕራፍ እና የምህላ ምዕራፍ ድርሰቶች ይገኛሉ።

⁸ ምህላውን ጨምሮ

⁹ የማህሊታይ ያሬድ ስራዎች ተብለው የሚታሙ አምስት ጸዋት ዜማ ድርሰቶች አሉ። እነሱም ድጉዓ ወይም ድጓ፣ ጾመ ድጓ፣ ምዕራፍ፣ ዝማሬ እና መዋሥዕት ናቸው። ምዕራፍ የሚባል ስራው ከዳዊት መዘመር ተውጣጥቶ በምዕራፍ በምዕራፍ እየተከፈለ የተደረሰ ትምህርት ነው።

ከላይ እንደተገለጸው የምዕራፍ ትምህርት ዋና መሠረት የዳዊት መዘመር ነው። በዚህም ከየዳዊት መዘመር የተቀዳ (ጾመ) ድጓ ይመሳሰላል። የምዕራፍ ትምህርት አሰጣጥ ግን እንደድጓ ወይም እንደዝማሬና መዋሥዕት መጽሐፍ ዘርግቶ በማንበብ አይደለም። ምዕራፍ በቃል የሚጠናና የሚቀጸል ትምህርት ነው። የምዕራፍ ትምህርት ይዘት ቅደም ተከተልና አወቃቀር ደግሞ ከመጽሐፍ መጽሐፍ ሊለያይ ይችላል። አንዳንዴም የያሬድ ያልኾኑ ድርሰቶችና በምዕራፍ የማይነተቱ ትምህርቶች በአንድ መጽሐፍ ተጠርዘው ይገኛሉ። (በላይ እና መኩንን 2013)፣ (ጥዑመልሳን 1981))

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

ሰንጠረዥ 2፤ በሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች እና ከየማህሌታይ ያሬድ ምዕራፍ ትምህርት አጻጻር					
	ጥቅስ (ዲ አባዲ 215)	ምዕራፍ (ዲ አባዲ 215)	ምዕራፍ የዜማ ድርሰት	የዳዊት መዝሙር (ሰባ ሊቃውንት)	የዳዊት መዝሙር (ዕብራይስጥ) ⁷⁰
1	ንዑ ስምዑኒ እንግርክሙ ኩልክሙ እለ ትፈርህም ለእግዚአብሔር መጠነ ገብረ ላቲ ለነፍስየ	1	መወደስ	65+16	66+16
2	ወበእግዚአብሔር ትክበር ነፍስየ ይስምዑ የዋሃን ወይትፈሥሑ። እስመ አነ ኃሠሥክም ለእግዚአብሔር ወተሰጥወኒ ወይእዜኒ አንትሙኒ ቅረቡ ኅቤሁ ወያበርህ ለክሙ። ወኢይትኃፈር ገጽክሙ። አዕብይም ለእግዚአብሔር ምስሌየ። ወናልዕል ስሞ ኅቡረ	1	መስተጋብእ የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	33+2-5	34+2-5
3	እፎ የአምር እግዚአብሔር ወቦኑ ዘየአምር በአርያም።	3		72+11	73+11
4	ወኅቡአ ጥበበክ አይድዓኒ።	3	መወደስ ዋዜማ	50+6	51+6
5	አብርሃን ለአዕይንትየ ክመ ኢይኑማ ለመዊት።	3	መስተጋብእ ክስተት የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	12+3	13+4
6	እደዊከ ገብራኒ ወለሐካኒ። አላብወኒ ወእትመሀር ትእዛዘከ	3		118+73	119+73
7	እስመ ሊተሰ ሕቀ ክመ ዘእምተንተና እገርየ። ወሕቀ ክመ ዘእምድኅፀ ሰኩናየ ወዝንቱሰ ሳማ ውእቱ በቅድሚያ።	3		72+2/16	73+2/16
8	ክንቶሁ እንጋ አጽደቅዋ ለልብየ።	3		72+13	73+13
9	ዘተክላሁ ለእዝን ኢይሰምዕኑ	3		93+9	94+9
10	አንተ እግዚአ ተአምር ኩሎ ሕሊና ልብየ እምርሑቅ። እስመ ናሁ አንተ አእመርከ ኩሎ ዘቀዳሚ ወዘደኃራ። ወኩሎ ፍናውየ አንተ አቅደምከ አእምር።	3		138+2-3	139+2-3
11	እስመ ኩሎ ሰብእ ሐሳዊ ውእቱ	4		115+2	116+11
12	ረግዓ ክመ ሐሊብ ልቦሙ	4		118+70	119+70
13	ደለወኒ እግዚአ ዘአሕመምከኒ። ክመ አእምር ኩኑኔከ።	4	የጸም ምዕራፍ	118+71	119+71
14	ገሥጸኒ አንተ በጽቅ ወተዛለፈኒ በምሕረት። ወቅብዓ ኃጥአንሰ	4	ዋዜማ	140+5	141+5

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

	ወሐሳውያን መምህራን ኢይትቀባዕ ርእሰየ				
15	ቡብርሃንክ እግዚአ ንርአይ ብርሃነ።	5	መወደስ	35+9	36+9
16	ኢገብረ ከማሆሙ ለባዕዳን አሕዛብ ወኢነገርሙ ፍትሐ	6		147+9	147+20
17	ፈጣሪሰ ይስሕቆሙ ወእግዚአ ፍጥረት ይግለቅ ላዕሌሆሙ።	7	ዋዜማ የጸም ምዕራፍ	2+4	2+4
18	እስመ የአምር እግዚአብሔር ገቢረ ፍትሕ ወበግብረ እደዊሁ ተሠግረ ኃጥእ።	7		9+16	9+16
	እለ ይነስቱ ሥርዓተ ፈጣሪ ይሠገሩ በግብረ እደዊሁ።	7			
19	ወኩሉ ፍፍቱ ጽድቅ ወርትዕ።	7	መወደስ የጸም ምዕራፍ	24+10	25+10
20	ዘይፈድዮ ለኩሉ በከመ ምግባሩ።	7	መስተጋብእ የጸም ምዕራፍ	61+12	62+12
21	እግዚአብሔር ዓቢይ ወልዑል ወይሬኢ ዘበታሕቱ	8	ዋዜማ	137+6	138+6
22	ወመጽአኒ ድንጋጌ ሞት።	9	የጸም ምዕራፍ	54+4	55+4
23	መዘሙረ ዘፂገወፀ አፍቀርኩ እስመ ሰምዓኒ እግዚአብሔር ቃለ ስእለትየ።	9	የምህላ ምዕራፍ	114+1	116+1
24	ኢይመውት ዘእንበለ ዘአሐዩ። ወእነግር ግብር ለእግዚአብሔር።	9	መወደስ	117+17	118+17
25	ደለወኒ ዘአሕመምከኒ ከመ አእምር ኩነኔከ	9	የጸም ምዕራፍ	118+71	119+71
26	አጽምዓኒ እግዚአ ጸሎትየ። ወኢትትኃየየኒ ስእለትየ።	9	መስተጋብእ ክስተት የምህላ ምዕራፍ	54+1	55+1
27	አድጎነኒ እምትዕግልተ እንለ እመሕያው	9		118+134	119+134
28	አንተ እግዚአ ኢታርጎቅ ሣሀለከ እምኔየ። ምሕረትከ ወጽድቅከ ዘልፈ ይርከባኒ።	9	መስተጋብእ ክስተት መወደስ የጸም ምዕራፍ	39+11	40+11
29	ወኢይትኃፈር እግዚአ እስመ ጸዋዕኩከ።	9		30+17	31+17
30	ከመዘ እዜምር ለስምከ ለዓለም። ከመ ተሀበኒ ተምኔትየ ኩሉ ዓሚረ።	9		60+8	61+8
31	ነጽር ላዕሌየ ወተሣሃለኒ። ሀቦ ኃይለ ለገብርከ። ወአድጎኖ ለወልደ አመትከ ግብር ምስሌየ ትእምርቶ ለሠናይ።	9	የጸም ምዕራፍ	85+16-17	86+16-17
32	በእንተ ስምከ ምርሐኒ ወሴስየኒ።	9	መስተጋብእ	30+3	31+3
33	ኢትስሐባ ምስለ ኃጥአን ለነፍስየ	9		27+3	28+3

34	ለትኩን ምሕረትክ ላዕሌየ። በከመ ላዕሌክ ተወክልኩ።	9	ክስተት ዋይማ የምህላ ምዕራፍ	32*22	33*22
35	ዘይሰማዕ ግበር ሊተ ምሕረትክ በጽባሕ።	9	መስተጋብእ ክስተት የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	142*8	143*8
36	ዕቀበኒ ወክብጽዓኒ ዲበ ምድር ወኢታብእኒ ውስተ እደ ጸላእትየ	9	መወድስ	40*2	41*2
37	አስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ	9	ክስተት ዋይማ	50*8	51*8
38	ወኢታስተሐፍረኒ እምተስፋየ	9	መስተጋብእ ክስተት	118*116	119*116
39	እሙንቱሰ ይረግሙ አንተ ባርክ። ወያእምሩ ከመ እደክ ይእቲ ዛቲ	9		108*27-28	109*27-28
40	በመዘመር ዘፀ ኪያክ ተወክልኩ	10	መስተጋብእ ክስተት የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	30*1	31*1
41	እስመ ኢየሁምር ተግባረ እበውዕ በኃይለ እግዚአብሔር	10		70*15-16	71*15-16
42	ያስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ	10	ክስተት ዋይማ	50*8	51*8
43	እስመ እግዚአብሔር ያሠርቅ በርሀ ለጻድቃን ወለርቱዓኒ ልብ ትፍሥሕተ	10	መስተጋብእ ክስተት የምህላ ምዕራፍ	96*11	97*11
44	አስምዓኒ ትፍሥሕተ ወሐሄተ	10	ክስተት ዋይማ	50*8	51*8
45	እግዚአ ወጥቀ ተሰብሐ ስምክ በኩሉ ምድር	10	የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	8*1-10	8*1-10
46	አንሰ ነዳይ ወምስኪን አነ	10	ክስተት የጸም ምዕራፍ የምህላ ምዕራፍ	39*17 69*5 85*1 108*22	40*17 70*5 86*1 109*22
47	ስብሐተ ሐዲሰ።	10	ክስተት መወድስ ዋይማ የጸም ምዕራፍ	95*1 97*1	96*1 98*1

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

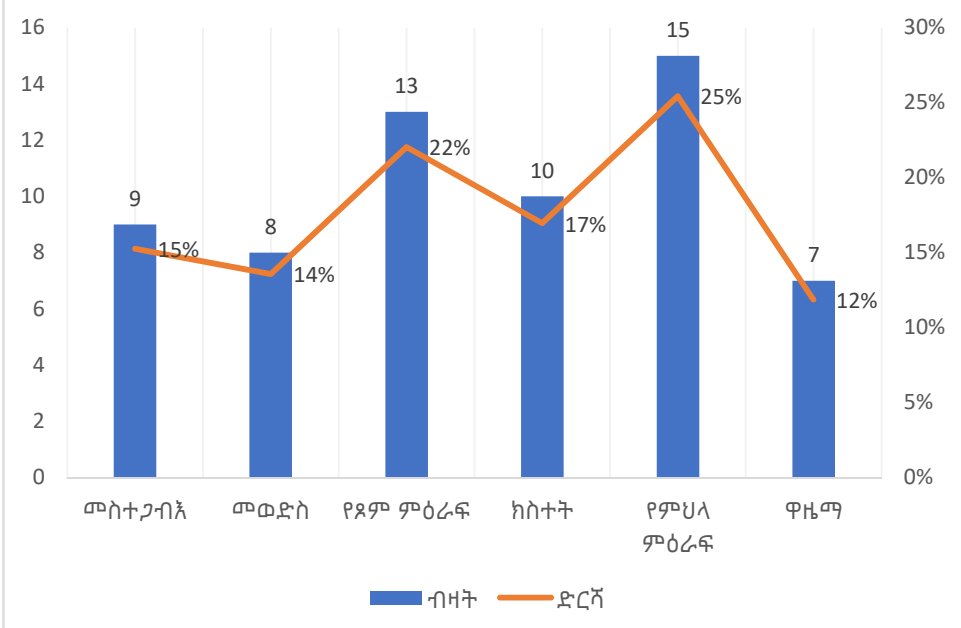
			የምህላ ምዕራፍ		
48	እምነብ እግዚአብሔር ይጸንዕ ሐረቱ ለሰብእ።	11		36*23	37*23
49	ምርሐኒ እግዚአ ፍኖተ እንተ ባቲ አሐውር	11	የጸም ምዕራፍ	142*8	143*8
50	እፈቅድ እንበር በሰላም ወበፍቅር ምስለ ኩሉ ሰብእ ወአበድር ፍሬ ሞግዮ እሴሳይ። ወእትገደፍ በኅብ ሰብእ ወእንበር ኅቡእ በጥበብ እንተ አለበወኒ እግዚአብሔር እምእንበር ክቡረ ውስተ ቤተ ኃጥአን	11	የምህላ ምዕራፍ	83*10	84*10
51	ኢይሠገሩ በውዴቶሙ ዘገብሩ	12		9*22-23	10*2
52	ይሠርዎን እግዚአብሔር ለከናፍረ ጉህሉት።	12		11*3	12*3
53	በመዘመር ዘፀደቁ ግፍግሙ	12	የምህላ ምዕራፍ	34*1	35*1
54	ወዘጀወቿ እግዚአ ኢትጸመመኒ	12	የምህላ ምዕራፍ	108*1	109*1
55	አልቦ ፈሪሃ እግዚአብሔር ቅድመ አዕይንቲሆሙ ወኢያእመርዋ ለፍኖተ ሰላም።	13		13*6	14*6 ¹⁰
56	ኢይትኃፈሩ በመዋዕል እኩያት ወይጸግቡ በመዋዕለ ረኃብ	13		36*19	37*19
57	ኢይትአመንዋ ለሐሰት ወኢይሰፈውዋ ለዓመፃ ወኢይሐሩ እምከንቱ ውስተ ከንቱ	15		61*9-10	62*9-10
58	ናሁ ከመዘ ይትባረክ ብእሲ ዘይፈርሆ ለእግዚአብሔር	*	ዋዜማ የምህላ ምዕራፍ	127*4	128*4
59	እስመ አረጋዊ አነ ጥቀ ወርዘውኩሂ ወረሳኦኩ። ጸድቀሰ ዘይትገደፍ ኢርኢኩ። ወዘርኩሂ ኢይዳነስ እክለ። ወውስተ በረከት ይሄሉ ለዓለመ ዓለም	*		36*25-26	37*25-26

¹⁰ ይኸ ንባብ በየዕብራይስጡ ቅጂ አይገኝም።

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

የምዕራፍ ትምህርት የዘውትርና የጾም ምዕራፍ ተብሎ በኹለት ይከፈላል። የዘውትር ምዕራፍ ትምህርት ወቅቱን እየጠበቀ በዓመቱ ውስጥ ባሉት ሳምንታትና በዓላት በአገልግሎት ይውላል። የጾም ምዕራፍ ደግሞ በጾመ አርብዓና በአንዳንድ የምሕላ ቀናት ይነገራል (ጥዑመልሳን 1981፤ በላይ እና መኰንን 2013)።

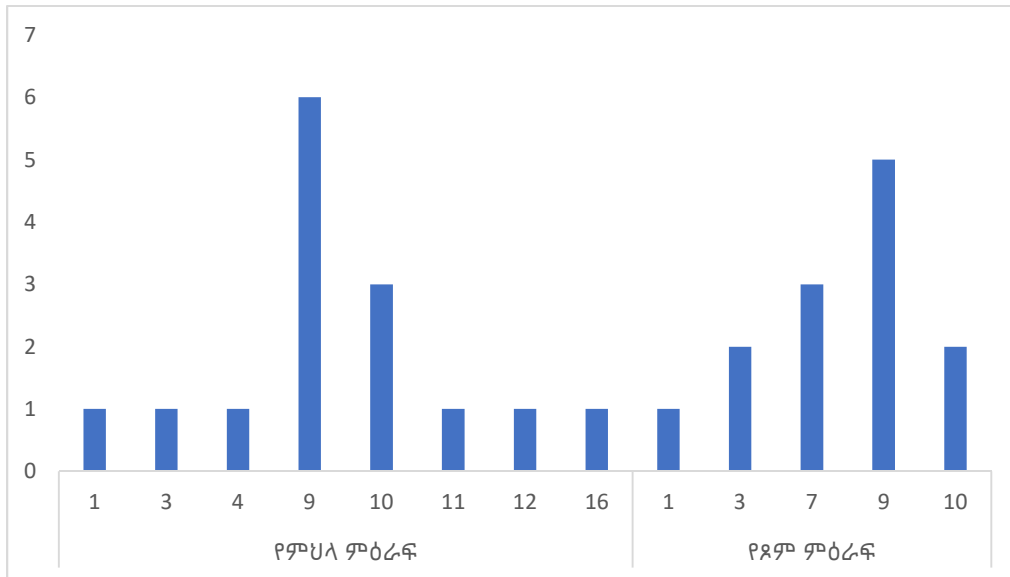
ከታች ባለው በስእል 1 እና ስእል 2 እንደተመላከተው አብዛኛዎቹ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች የተወሰዱት ከጾም ምዕራፍ (ምህላውን ጨምሮ) ነው። ይኸም በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከተገለጸው የዘርዕ-ያዕቆብ የሕይወት ፈተና በእጅጉ ይቆራኛል። በስእል 2 እንደተመላከተው ከመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ምዕራፍ 11 በኋላ ግን እነዚህ በጽሞና ወደ እግዚአብሔር የሚቀርቡ ልመና/ምዝገታና ብዙ አናያቸውም። እንደ ዕድል ኾኖ ይኸ ምዕራፍ “ከክርስቶስ ልደት ወዲህ በ1625 ዓመት ንጉሥ ሱስንዮስ ሞተ። በእርሱ ምትክ ልጁ ፋሲለደስ ነገሠ። እርሱም እንደ አባቱ አስቀድሞ ፈረንጆችን ይወድ ነበር። ነገር ግን ግብጻውያንን አላባረሩቸውምና በኢትዮጵያ ባሉት ሃገሮች ኹሉ ሰላም ኾነ። ያን ጊዜ ከዋሻዬ ወጥቼ አስቀድሜ ወደ አማራ አውራጃዎች ኼድኹ።...” እያለ ዘርዕ-ያዕቆብ አምርሮ ከጠላው የብሕትውና ኑሮ የወጣበት ኸደት የሚተርክ ክፍል ነው።

ስእል 1፤ በምዕራፍ ድርሰት የሚገኙ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

በስእል 2 ማየት እንደሚቻለው የጾም ምዕራፍ በብዛት የተጠቀሰበት ክፍል ዘርዕ-ያዕቆብ ለስደትና እንግልት የዳረገውን ከባድ ፈተና በገለጸበት ምዕራፍ 9 ነው። የጾም ምዕራፍ በብዛት የሚገኝባቸው ሌሎች ክፍሎች (ምዕራፍ 7 እና 10) ደግሞ ሰው በኃጢአት ምክንያት ይድንበት ከማይችል ወጥመድ ሲወድቅ፣ ፍጹም የኾነ ጭንቅም ሲደርስበት፣ ከሞት የሚያደርስ ድንጋጤም ሲመጣበት ያን ጊዜ ወደ ድህነት የሚገኝበት መንገድ ኹሉ የሚያውቅ እግዚአብሔር ተመልሶ እንዲያድነው መጸለይ እንዳለበት የሚመክሩ ናቸው። ይኸም ከኢትዮጵያ (ተዋሕዶ) ቤተ-ክርስቲያን ሊቃውንትና መምህራን ሚመሩት መንፈሳዊ ሕይወት ወይም ኑሮ ሲታይ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያውነት በበለጠ ያጸናል።

ስእል 2፣ በየጾም ምዕራፍ (ምህላውን ጨምሮ) ያሉ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች የሚገኙባቸው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ (ዲ አባዲ 215) ምዕራፎች

ከላይ የቀረበው የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኢትዮጵያውነት ማስረጃ በበለጠ ለማስረገጥ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ደራሲ ፈጽሞ ሊኾን የማይችልበት ምክንያት ካለ ማስረዳት ያስፈልጋል። በመኾኑም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ እንደኾነ ወይም እንዳልኾነ የሚያሳዩ ማብራሪያዎች ቀጥለው ቀርበዋል።

5. ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እና የዳዊት መዝሙር

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ (1814-1856 እ.ኋ.አ.) ወደ እህቱ፣ ንደኛው፣ የበላይ ሐላፊዎቹ፣ አንቷን ዲ አባዲ እና (ጥቂት) ሌሎች ሰዎች በርካታ ደብዳቤዎች ልከዋል። በመልእክቶቹ ሊጽፋቸው ያቀደ፣ የጻፋቸው፣ ጽፎቻቸው ስላልወደዳቸው ቀዳድዶ ወይ አቃጥሎ ያጠፋቸው፣ የጠፉ(በ)ት መጻሕፍት ወይም ማስታወሻዎች በዝርዝር ገልጸዋቸዋል። ሊተረጎማቸው የሚፈልግ እና የተረጎማቸው መጻሕፍትም እንዲኹ በመልእክቶቹ ተጽፈው ይገኛሉ (Sumner 1976፣ Wion 2012) ።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በኢትዮጵያ ቆይታው የሰበሰባቸው 20⁷¹⁺ መጻሕፍት ለአንቷን ዲ አባዲ ልከለታል። መጻሕፍቱም 17 ነሐሴ 1855 እ.ኋ.አ. ለአንቷን ዲ አባዲ በላከለት ደብዳቤ ዘርዘር ገልጸዋቸዋል። በ1859 እ.ኋ.አ. በታተመው የአንቷን ዲ አባዲ ስብስብ ውስጥም በቁጥር 197-217 እና 234 ተቀምጠዋል (Wion 2012)።

በተገለጸው ደብዳቤ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ራሱ የጻፋቸው አንድ የሰዎስወ መጽሐፍ እና ሶስት ትናንሽ የመዝገብ ቃላት መጻሕፍት ለአንቷን ዲ አባዲ እንደላከለት አስፍሯል። *Abrege de grammaire ethiopienne, ecrit en Ethiopie, par J.C. d'Urbino, en 1850-1854* የተሰኘ የሰዎስወ መጽሐፍ አንቷን ዲ አባዲ በ1859 እ.ኋ.አ. ባሳተመው የመጻሕፍት ስብስብ ዲ አባዲ 216 በሚል መለያ ተካቶ በፓሪስ ብሔራዊ ቤተ-መጻሕፍት ይገኛል። *Dictionnaire ethiopien francais-amarinna compile en Ethiopie par J.C. d'Urbin, en 1850-55* በሚል ርዕስ የሚታወቀው የመዝገብ ቃላት መጽሐፍ ደግሞ በተመሳሳይ ስብስብ ዲ አባዲ 217 በሚል መለያ ቁጥር በፓሪስ ብሔራዊ ቤተ-መጻሕፍት አለ (D'Abbadie 1859; Ethiop_Abb_216; Ethiop_Abb_217; Wion 2012) ።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ አቡን ማስያስ በሚባሉ የበላይ ሐላፊው ትእዛዝ የትርጉም ስራዎች እንዲያከናውን ምክር ተሰጥቶት ይተጋ ነበር። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የትርጉም ስራዎቹን ሰርቶ በ1852 እ.ኋ.አ. ለአቡን ማስያስ እንዳስረከበ ኹለቱ ሰዎች በጻፉዋቸው ደብዳቤዎች ተገልጸዋል። ይኹን እንጂ ስራዎቹ በ1861 እ.ኋ.አ. ከአቡኑ እጅ በመጥፋታቸው (ሙሉ) ዝርዝራቸው ማወቅ አልተቻለም፤ የሚቻልም አይመስልም። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በአቡኑ ሐሳብና ዕውቅና ካከናወናቸው የትርጉም ስራዎች የተገኘው በቫቲካን ቤተ-መጻሕፍት የሚገኘው እና 165 እንደ መለያ ቁጥር የተሰጠው ሰነድ ብቻ ነው። ይኸ ጽሑፍ የፍራንሷ በርጌድ 'የቅርጣግና ሌሊቶች' የተሰኘ መጽሐፍ ግእዝ ትርጉም ነው። የዚህ መጽሐፍ አማርኛ ትርጉም በኢትዮጵያ የብራና ጽሑፎች ማይክሮ ፊልም ቤተ-መጻሕፍት ቁጥር 1470 ተመዝግቦ ይገኛል። በውስጡ ያለው ጽሑፍም ከጁስቶ ዳ ኡርቢኖ (አባ ዮስጦስ) ግእዝ ትርጉም ወደ አማርኛ እንደተገለበጠ ያስረዳል።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ 7 ሰኔ 1855 እ.ኅ.ዘ.አ. ወደ አንቷን ዲ አባዲ በጻፈው ደብዳቤ ከኢትዮጵያ በተባረረበት ወቅት በነበረ ግርግር ቢያንስ ሶስት መጻሕፍት እና ዘጠኝ ማስታወሻዎች እንዳጣ ይገልጻል (Wion 2012) ::

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በ1855 እ.ኅ.ዘ.አ. ከኢትዮጵያ ተባርሮ ከወጣ በኋላ በግብጽ ካይሮ ቆይታውም Vicende politiche e religiose in Abissinia dopo il 1852 በሚል ርዕስ በSpettatore egiziano የተሰኘ የጣልያንኛ መጽሔት ሶስት ተከታታይ መጣጥፎች አላትመዋል⁷² (Sumner 1976)::

ጁስቶ ኡርቢኖ በ1856 እ.ኅ.ዘ.አ. በሱዳን ሲሞት ደግሞ በእጁ የነበሩ መጻሕፍት እና ማስታወሻዎች በኢጣሊያ ሮማ ለነበሩ የበላይ ሐላፊዎቹ ተልከዋል:: እነዚህ ሰነዶች በቫቲካን ቤተ-መጻሕፍት ይገኛሉ⁷³ (Wion 2013) ::

በተጨማሪ Propositio Liguae Aethiopicae scripta in Aethiopia 1850-54 የሚል ርዕስ ያለው እና የእጅ ጽሑፍ 167⁷⁴ በሚል መለያ የሚታወቀው መዝገበ ቃላት በሮም ቤተ-መጻሕፍት⁷⁵ እንዲኹም በሌላ የሮም ቤተ-መጻሕፍት⁷⁶ የሚገኘው በመለያ ቁጥር ምስራቃዊ 134⁷⁷ የሚታወቀው የሰዋስው መጽሐፍ የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የሰራ ውጤቶች ናቸው::

ከላይ እንደተገለጸው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ከሰበሰባቸው ወይም ካሰባሰባቸው እና ከተረጎማቸው በርካታ መጻሕፍት መካከል የዳዊት መዝሙር ፈጽሞ አይገኝም:: በጠፋ(በ)ት እና ባቃጠላቸው ስራዎቹም የዳዊት መዝሙር መኖሩ የሚያመለክቱ ፍንጮች ጭራሽኑ የሉም:: የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ግን ለየዳዊት መዝሙር የተለየ ፍቅር እና አክብሮት ያደረገበት እንደነበረ ፈጽሞ መካድ አይቻልም:: ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኑሮ በግልጽ የሚታወቀው የዳዊት መዝሙር ፍቅሩ ባሰባሰባቸው (ሌሎች) መጻሕፍት ለየዳዊት መዝሙር ያለው ክብር ደግሞ በጻፋቸው (ሌሎች) ጽሑፎች ማንፀባረቁ አይቀርም ነበር::

5.1. የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ጽሑፎች እና መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ራሱ የጻፋቸውና የተረጎማቸው መጻሕፍት አምስት ናቸው:: እነሱም ዲ አባዲ 216 ሰዋስው፣ ዲ አባዲ 217 መዝገበ ቃላት፣ የእጅ ጽሑፍ 167 መዝገበ ቃላት፣ ምስራቃዊ 134 ሰዋስው እንዲኹም ቫቲካን 165 የትርጉም ስራ ናቸው:: ከእነዚህ መጻሕፍት በአንድም በሌላም መንገድ የዳዊት መዝሙር ከሚጠቅሱ ዲ አባዲ 216 አንዱ ነው::

የዳዊት መዝሙር ከየግዕዝ ቅኔ ዓይነቶች ገለጻ ጋር ተያይዞ በ ዲ አባዲ 216⁷⁸ ቢያንስ አምስት ጊዜ ተጠቅሷል። እነዚህም ገጽ 120 የቀኝ ቅጠል የዳዊት መዝሙር 62 “ዘአምላኪያ”፣ ገጽ 121 የግራ ቅጠል የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 3 “ሚበዝሀ”፣ ገጽ 134 የቀኝ ቅጠል የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 86 ቁጥር 3 “ነኪር ነገሩ በእንቲአኪ ሀገረ እግዚአብሔር”፣ ገጽ 141 የቀኝ ቅጠል የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 92 ቁጥር 1 “እግዚአብሔር ነግሶ”፣ ገጽ 121 የግራ ቅጠል የዳዊት መዝሙር 149 “ክብርት ይእቲ” ናቸው (Ethiop_Abb_216) ።

እነዚህ በ ዲ አባዲ 216 የተጠቀሱት የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከሚገኙ ጥቅሶች ጋር (ብዙ) የይዘት ወይም መልዕክት ግንኙነት የላቸውም። ይኸም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በስራዎቹ ለየዳዊት መዝሙር የሰጠው ትኩረት ጥልቅ እንዳልሾነ ያመለክታል። ለየዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ትኩረት አለመስጠት ደግሞ በየዳዊት መዝሙር ያጌጠ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የጻፈ ጸሐፊ (መለያ) ባህርይ አይደለም፤ ሊኾንም አይችልም።

5.2. ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እና መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ (ዲ አባዲ 234)

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በእጁ ገልብጦ በጻፈው ዲ አባዲ 234 ቅጂ ከቅዱሳት መጻሕፍት የተወሰዱ ብዙ ጥቅሶች ምልክት አድርጎባቸዋል። ይኹን እንጂ ከየዳዊት መዝሙር ተወስደው ምልክት ሳያደርግባቸው የቀሩ ጥቅሶችና አገላለጾችም አሉ።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ምልክት ሳያደረግባቸው ከቀሩት ጥቅሶች በምዕራፍ 7 የሚገኝ “ዘይፈድዮ ለኩሉ በከመ ምግባሩ” የሚል የዳዊት መዝሙር 61፣12 ንባብ እና በምዕራፍ 9 የሚገኝ “ወመጽአኒ ድንጋዬ ሞት” የሚል የዳዊት መዝሙር 54፣4 ንባብ ዋነኞቹ ናቸው። የሚገርመው ደግሞ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ራሱ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 መጨረሻ በጨመረው “እስመ አረጋዊ አነ ጥቀ ወርዘውኩሂ ወረሳዕኩ። ጸድቀሰ ዘይትገደፍ ኢርአኩ። ወዘርዕሂ ኢይዌነስ እክለ። ወውስተ በረከት ይሄሉ ለዓለመ ዓለም” የሚል የዳዊት መዝሙር 36፣25-26 ንባብም ምልክት ሳያደርግበት ቀርቷል።

በተጨማሪም በምዕራፍ 10 የሚገኝ “አንሰ ነዳይ ወምስኪን አነ” የሚል የዳዊት መዝሙር 39፣17 ንባብ እና በምዕራፍ 10 የሚገኝ “ስብሐተ ሐዲስ” የሚል የዳዊት መዝሙር 95፣1 ንባብም ምልክት ያላደረገባቸው ጥቅሶች ናቸው። የዳዊት መዝሙር 50፣8 ንባብ ዳግመኛ ሲጠቀስም ምልክት ሊደረግለት በሚገባ ቦታ ሳይጻፍለት ቀርቷል። ምልክት ሳያደርግባቸው የቀሩ ብዙ የዳዊት መዝሙር አገላለጾችም አሉ። (ንጉሥ 2016)

በመኾኑም ይኸ መረጃ ኹለት ነገር ያመለክታል። አንድ ከላይ ተዘርዘሮ እንደተገለጸው በእርግጥ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ምልክት ሳያደረግባቸው የቀሩ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-

ያዕቆብ ዲ አባዲ 234 ጥቅሶች በቁጥር ጥቂት ናቸው። ቢኾንም ምልክት ሳይደረግባቸው የቀሩ ጥቅሶችና አገላለጾች የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ዕውቀት ወይም ትኩረት በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ እንዳለው የተሟላ እንዳልኾነ በደንብ ያሳያሉ።

በሌላ መልኩ ደግሞ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ቁጥሮች ራሱ በእጁ ገልብጦ በጻፈው ቅጂ ዲ አባዲ 234 (ብቻ) በኅዳግ ለምን መጨመር እንደቻለ መጠየቅ ያስፈልጋል። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኑሮ ሲጀመር የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ቁጥሮች በኅዳግ መጨመር አያስፈልገውም ነበር።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በእጁ ገልብጦ በጻፈውና ወደ አንቷን ዲ አባዲ በፖስታ በላከው ዲ አባዲ 234 መጽሐፍ ውስጥ ራሱ ኡርቢኖ በ28 የካቲት 1853 ያሰፈረው የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ቁጥሮች በኅዳግ ለምን መጨመር እንደቻለ የሚያመለክት ማስታወሻ አለ። በማስታወሻውም “የዘርዕ-ያዕቆብ መጽሐፍ በተመለከተ ያገኘሁት በአጋጣሚ ነው፤ አላስተዋልኩትም ነበር። ነገር ግን ከወታደር ልጆች አንዱ ከደምቢያ ዘመቻ በመመለስ ሳለ የዳዊት መዝሙር መግዛት እፈልግ እንደኾነ ጠየቀኝ (እኚኽ ልጁ የተጠቀማቸው ቃላት ናቸው)፤ እኔም መጽሐፉን አይቼ ምን እንደኾነ ካወቅኩ በኋላ ገዛሁት።” ይላል።

በዚኽ ደብዳቤ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ እንደየዳዊት መዝሙር ይቆጠር እንደነበረ ይነግረናል፤ በቂ ፍንጭም ይሰጠናል። እሱ ግን አይቶ መጽሐፉ የዳዊት መዝሙር ሳይኾን ቀድሞ አይቶት የነበረ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ወይም ያዕቆብ መኾኑን ለይቶ እንዳወቀው ያስረዳናል። በመኾኑም በየዳዊት መዝሙር ያሸበረቀ መጽሐፍ እንደሃገሩ ልማድ እንደየዳዊት መጽሐፍ አለመቁጠሩና ይኽ ለማረጋገጥም በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ያሉ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ለይቶ በኅዳግ ለማሳየት መሞከሩ እንገነዘባለን።

ይኹን እንጂ ከላይ እንደተገለጸው መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በየዳዊት መዝሙር ጥቅሶች የተዋበ ጽሑፍ ብቻ ሳይኾን የዳዊት መዝሙር እንደ የሕይወት መርህ ተተግብሮ በጥልቀት የተተነተነበት ግለ ታሪክ እና ዓውድ ነው። ይኽ ማስረጃ በበኩሉ ደግሞ ዛሬ አንዳንዴ እንደሚነሳው መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በሌሎች እርዳታ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች እዚያም እካም ሰክቶና ከትቶ ሊጽፈው የሞከረ ድርሰት ሊኾን እንደማይችል ያጸናል። በሌላ በኩል ደግሞ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከየዳዊት መዝሙር የተለየ ጽሑፍ መኾኑን ለማስረዳት የኼደበት ርቀት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ እንዳልኾነና የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ያኽል የዳዊት መዝሙር ዕውቀት እንዳልነበረው በግልጽ ያሳያል።

5.3. ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እና የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ቅጂዎች

አብዛኛዎቹ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 ይኹን ዲ አባዲ 234 የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በግልጽ ቃል በቃል የተጠቀሱ ናቸው። ቢኾንም በኹለቱ የሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ቅጂዎች ከሚገኙ እነዚህ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች የቃል አጻጻፍ ልዩነት የሚታይባቸው (የተወሰኑ) ንባቦች አሉ። በጣም ጥቂት የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ደግሞ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 ተክልሰው ቢቀርቡም በ ዲ አባዲ 234 ግን ቃል በቃል ቀርቧል (ንጉሥ 2016) ።

የተቀሩት በ ዲ አባዲ 215 እንዲኹም በ ዲ አባዲ 234 የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቂት ጥቅሶች ደግሞ በጽሑፉ የገቡበት ኹኔታ እንዲስማሙ ተለውጠው ወይም ተስተካክለው የቀረቡ ናቸው። ከእነዚህ አብዛኛዎቹ የባለቤት መደብ በመቀየር የተፈጠሩ ለውጦች ወይም ማስተካከያዎች ናቸው። ሌሎቹ ደግሞ የሐሳብ ክለሳ የተደረገባቸው ናቸው።

በኹለቱም የሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ቅጂዎች ባሉ ጥቂት የተከለሱ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በተለያዩ ምክንያቶች የተፈጠሩ የአጻጻፍ ልዩነቶች አሉ። ለዚህ ዋና ማሳያ ደግሞ በምዕራፍ 11 የሚገኝ “እፈቅድ እንበር በሰላም ወበፍቅር ምስለ ኩሉ ሰብእ ወአበድር ፍሬ ሞግዮ እሴሰይ። ወእትገደፍ በንብ ሰብእ ወእንበር ኅቡእ በጥብብ እንተ አለበወኒ እግዚአብሔር እምእንበር ክቡረ ውስተ ቤተ ኃጥአን” የሚል የዳዊት መዝሙር 83፣10 ንባብ ነው።

ይኸ ንባብ ከሌሎች ንባቦች በተለየ መልኩ የተከለሰ መኾኑ ተረድቶ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በ ዲ አባዲ 234 ከየዳዊት መዝሙር 83 የተወሰደ እንደኾነ ገልጸዋል። በመኾኑም ንባቡ ቢያንስ ኹለት ነገር ያመለክታል። አንድ በምዕራፍ 4 “ገሥጸኒ አንተ በጽድቅ ወተዛለፈኒ በምሕረት። ወቅብዓ ኃጥአንሰ ወሐሳውያን መምህራን ኢይትቀባዕ ርእስየ”፤ በምዕራፍ 7 “ፈጣሪሰ ይስሕቆሙ ወእግዚአ ፍጥረት ይሳለቅ ላዕሌሆሙ” እንዲኹም በምዕራፍ 7 “ወኩሉ ፍኖቱ ጽድቅ ወርትዕ” የሚሉ እና በ ዲ አባዲ 215 የሚገኙ ተመሳሳይ የተከለሱ ንባቦች በመሰረቱ ያልተሳሳቱ እና በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ አጻጻፍ የተለመዱ እንደኾኑ ያሳያል። በሌላ መንገድ ደግሞ የተከለሱበት መንገድ የተለየ እንዳልኾነ ይገልጻል።

ኹሉም የተከለሱበት መንገድ በምዕራፍ ድርሰት እና የዳዊት መዝሙር ከሚገኝ ዘዴ የሚመሳሰል ነው። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዐ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኖሮ ግን የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ቁጥሮች በነዳግ ከመጨመር አልፎ የዳዊት መዝሙር 83፣10 ምንባብ ላይ ከሌሎች የዳዊት መዝሙር ምንባቦች ጭምር የተለየ መኾኑ ለማሳየት ምልክት የሚያደርግበት አንዳች ምክንያት የለውም፤ አይኖረውም።

5.4. ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዳዊት መዝሙር እና የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች

አብዛኛዎቹ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች በ ዲ አባዲ 234 በግልጽ ቃል በቃል ተጠቅሰው የሚገኙ ናቸው። በመኾኑም የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኹለቱም ቅጂዎች የተዘራበት ወይ የተገለጸበት መንገድ ጉልህ ተመሳሳይነት እና ወጥነት ያለው ነው። ይኸ እንዳለ ኾኖ ግን በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች ያሉ ጥቅሶች የስርዓተ-ነጥብ አጠቃቀም ልዩነት፣ የፊደላት አጻጻፍ ልዩነት፣ በስሕተት ወይም ግድፈት የተነሳ የተፈጠረ የቃላት አጻጻፍ ልዩነት እንዲኹም ከዋናው የዳዊት መዝሙር አንጻር የንባብ ልዩነት ይታይባቸዋል። እነዚህ ኹሉ ልዩነቶች ደግሞ ስምምነት የላቸውም፤ ወጥነትም ይጎድላቸዋል።

ለምሳሌ በክፍል አንድ የሚገኝ ኹለተኛው የዳዊት መዝሙር ንባብ ምዕራፍ 33 ቁጥር 2 እስከ 5 የሚጠቅስ ነው። ንባቡም በቅጂዎቹ እንዲኸ ተደርጎ ተጽፏል።

- ወበእግዚአብሔር ትክበር ነፍስየ ይስምዑ የዋሃን ወይትፈሥሑ። እስመ አነ ኃሠሥክዎ ለእግዚአብሔር ወተሰጥወኒ ወይእኬኒ አንትሙኒ ቅረቡ ንቤሁ ወያበርህ ለክሙ። ወኢይትኃፈር ገጽክሙ። አዕብይዎ ለእግዚአብሔር ምስሌየ። ወናልዕል ስሞ ኅቡረ (ዲ አባዲ 215)
- ወበእግዚአብሔር ትክብር ነፍስየ ። ይስምዑ የዋሃን ወይትፈሥሑ እስመ አነ ሐሠሥክዎ ለእግዚአብሔር ወተሠጥወኒ። ወይእኬ አንትሙኒ ቅረቡ ንቤሁ ወያበርህ ለክሙ ወኢይትኃፈር ገጽክሙ አዕብይዎ ለእግዚአብሔር ምስሌየ ወናልዕል ስሞ ኅቡረ። (ዲ አባዲ 234)

የቅጂዎቹ ንባቦች የአምስት ቃላት የአጻጻፍ ልዩነት ይታይባቸዋል። አንደኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ትክበር’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ትክብር’ ይላል። ኹለተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ኃሠሥክዎ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ሐሠሥክዎ’ ይላል። ሶስተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወተሰጥወኒ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወተሠጥወኒ’ ይላል። አራተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወይእኬኒ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወይእኬ’ ይላል። አምስተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወኢይትኃፈር’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወኢይትኃፈር’ ይላል። ልዩነቱ በሥርዕት ሲታይ በ ዲ አባዲ 215 ያለውን የአምስቱ ቃላት አጻጻፍ የተሻለ ነው።

ንባቡ “በእግዚአብሔር ትክበር ነፍስየ ይስምዑ የዋሃን ወይትፈሥሑ። ኃሠሥክዎ ለእግዚአብሔር ወተሰጥወኒ፤ ቅረቡ ንቤሁ ወያበርህ ለክሙ ወኢይትኃፈር ገጽክሙ። አዕብይዎ ለእግዚአብሔር ምስሌየ፤ ወናልዕል ስሞ ኅቡረ።” ከሚለው ዋናው የዳዊት መዝሙር ሐሳብ ጋር ሲነጻጸር ደግሞ በተወሰነ መልኩ እንደተለወጠ እንረዳለን።

በተጨማሪ የቅጂዎቹ ንባቦች በየራሳቸው ኾነ ከዋናው ሐሳብ ጋር ሲነጻጸሩ ሰፊ የሥርዐተ ነጥብ ልዩነት ይታይባቸዋል። ከኹለቱ ቅጂዎች በንጽጽር በ ዲ አባዲ 215 ያለውን (የሥርዐተ ነጥብ አቀማመጥ ወይ አጠቃቀም) ቢሻልም ኢኖ ሊትማን ግን አብልጦ በዚኽ መልኩ አርጦታል።

- ወበእግዚአብሔር ትክበር ነፍስየ ይስምዑ የዋሃን ወይትፈሥሁ። እስመ አነ ኃሠሥክዎ ለእግዚአብሔር ወተሰጥወኒ፤ ወይእኬኒ አንትሙኒ ቅረቡ ኅቤሁ ወያበርህ ለክሙ ወኢይትኃፈር ገጽክሙ። አዕብይዎ ለእግዚአብሔር ምስሌየ፤ ወናልዕል ስም ኅቡረ።

በተጨማሪ ‘ኃሠሥክዎ’ የሚል ቃል በ ዲ አባዲ 215 ወጥነት ባለው መልኩ ቢጻፍም በ ዲ አባዲ 234 ግን በተደበላለቀ መልኩ ተጽፏል። ‘ወተሰጥወኒ’ የሚል ቃል ደግሞ በ ዲ አባዲ 234 ኾነ በ ዲ አባዲ 215 ወጥ አጻጻፍ አለው፤ ግን በፊደላት አጠቃቀም ይለያያል። ‘ወኢይትኃፈር’ የሚል ቃል በ ዲ አባዲ 215 የአጻጻፍ ወጥነት ይጎድለዋል በ ዲ አባዲ 234 ግን የአጻጻፍ ወጥነት አለው።

ሌላው ምሳሌ በክፍል አራት የሚገኝ ኹለተኛው የዳዊት መዝሙር ንባብ ኾኖ ከምዕራፍ 118 ቁጥር 70 የተጠቀሰ ነው።

- ረግዓ ከመ ሐሊብ ልቦሙ (ዲ አባዲ 215)
- ረግዓ ከመ ሐሊብ ልቦሙ (ዲ አባዲ 234)

በኹለቱ ቅጂዎች ንባብ የአጻጻፍ ወይም የአገባብ ልዩነት የለም። ቢኾንም ‘ረግዓ’ የሚል ቃል ተስተካክሎ ‘ረግዐ’ ተብሎ መጻፍ ነበረበት። ‘ረግዐ’ የሚል ቃል በኹለቱም ቅጂዎች ሲጻፍ በተመሳሳይ መልክ ቀርቧል። ቃሉ በኹለቱም ቅጂዎች የተጻፈበት መንገድም ወጥነት የለውም።

ተጨማሪ ምሳሌ በክፍል ሰባት ያለ ሶስተኛው ንባብ እና ከምዕራፍ 9 ቁጥር 16 የተወሰደ የዳዊት መዝሙር ጥቅስ ነው። ጥቅሱ ከዋናው የዳዊት መዝሙር ንባብ አንጻር ቀጥሎ እንደተመለከተው የሐሳብ መከለስ ይታይበታል።

- እለ ይነስቱ ሥርዓተ ፈጣሪ ይሠገሩ በግብረ እደዊሁ። (ዲ አባዲ 215)
- እለ ይነሥቱ ሥርዓተ ፈጣሪ ይሠገሩ በግብረ እደዊሁ (ዲ አባዲ 234)

በኹለቱም ቅጂዎች ንባቡ ላይ የአንድ ቃል አጻጻፍ ወይም አገባብ ልዩነት አለ። በንጽጽር ‘ይነሥቱ’ የሚለው ቃል በ ዲ አባዲ 234 በሚገባ ሥርዐት ተጽፏል። ኾኖም

‘ይነሥቱ’ የሚል ቃል በኹለቱም ቅጂዎች የተጻፈበት መንገድ ተመሳሳይ አይደለም። በዛ ላይ ደግሞ ወጥነትም ይጎድለዋል።

ሌላ ምሳሌ ቀጥሎ የቀረበው ንባብ እና በክፍል ዘጠኝ ያለ ስድስተኛው የዳዊት መዝሙር ጥቅስ ሲኾን በምዕራፍ 118 ቁጥር 134 ይገኛል።

- አድጎነኒ እምትዕግልተ እንለ እመሕያው (ዲ አባዲ 215)
- አድጎነኒ እምትዕግልተ ዕንለ እመሕያው። (ዲ አባዲ 234)

ንባቡ በተመለከተ በቅጂዎቹ የአንድ ቃል አጻጻፍ ልዩነት ይታይባቸዋል። ቃሉ በ ዲ አባዲ 215 ‘እንለ’ ተብሎ ሲጻፍ በ ዲ አባዲ 234 ደግሞ ‘ዕንለ’ ተብሎ ተጽፏል። ትክክለኛው የቃሉ አጻጻፍ በ ዲ አባዲ 234 ያለውን ነው። በተጨማሪ የንባቡ ሥርዐተ ነጥብ አቀማመጥ ሲታይ በ ዲ አባዲ 234 ያለውን መንገድ ይሻላል።

‘ዕንለ’ የሚለው ቃል በ ዲ አባዲ 215 የተጻፈበት መንገድ ስሕተት ቢኾንም ወጥነት ግን አለው። በ ዲ አባዲ 234 ደግሞ አንዳንዴ በትክክለኛው አንዳንዴ በተሳሳተ አካሄድ ተጽፏል።

ሌላ ተጨማሪ ምሳሌ በክፍል አስራ ኹለት ያለ የመጨረሻው የዳዊት መዝሙር ጥቅስ ሲኾን በምዕራፍ 108 ቁጥር 1 የሚገኘውን ቀጣይ ንባብ ነው።

- ወዘጀወጅ እግዚአ ኢትጸመመኒ (ዲ አባዲ 215)
- ወበመዝሙር ዘጀጅ እግዚአ ኢትጸመመኒ (ዲ አባዲ 234)

ቅጂዎቹ ሲጠቅሱ አንድ የቁጥር አጻጻፍ እና አንድ የቃል አጻጻፍ ልዩነት ይታይባቸዋል። ቁጥሩ በ ዲ አባዲ 215 ‘ዘጀወጅ’ ተብሎ ሲጻፍ በ ዲ አባዲ 234 ደግሞ ‘ዘጀጅ’ ተብሎ ተጽፏል። ትክክለኛው የቃሉ አጻጻፍ በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ነው። በተጨማሪ በ ዲ አባዲ 215 ‘ወዘጀወጅ’ ተብሎ ሲጻፍ በ ዲ አባዲ 234 ‘ወበመዝሙር ዘጀጅ’ ተብሎ ተጽፏል። ኹለቱም አጻጻፎች በደንብ ያስኬዳሉ ግን በ ዲ አባዲ 215 ያለውን አጻጻፍ ይመረጣል።

የቁጥሮች አጻጻፍ በኹለቱም ቅጂዎች ዘንድ ወጥነት የለውም። በንጽጽር ሲታይ ግን በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ወጥነት ይሻላል።

ሌላ ምሳሌ ቀጥሎ እንደቀረበው በመጨረሻው ክፍል ያለው ኹለተኛው እና ከየዳዊት መዝሙር ምዕራፍ 36 ቁጥር 25 እና 26 የተወሰደ ጥቅስ ነው።

- እስመ አረጋዊ አነ ጥቀ ወርዘውኩሂ ወረሃእኩ። ጻድቀስ ዘይትገደፍ ኢርኢኩ። ወዘርኡሂ ኢይዪነስ እክለ። ወውስተ በረከት ይሄሉ ለዓለመ ዓለም (ዲ አባዲ 215)
- እስመ አረጋዊ አነ ጥቀ ወርዘውኩሂ ወረሳዕኩ ጻድቀስ ዘይትገደፍ ኢርኢኩ ወዘርኡሂ ኢይዪነስ እክለ ወውስተ በረትት ይሄሉ ለዓለመ ዓለም። (ዲ አባዲ 234)

በዋናው የዳዊት መዝሙር ያለው ንባብ “ወርዘውኩሂ ወረሳእኩ፤ ወጻድቀስ ዘይትገደፍ ኢርኢኩ፤ ወዘርዑሂ ኢይዪነስ እክለ። ወዘርዑሂ ወውስተ በረከት ይሄሉ።” ይላል። በቅጂዎቹ የቀረበው ጥቅስ ግን በመጠኑም ቢኾን የተለወጠ ነው።

ቅጂዎቹ የስድስት ቃላት የአጻጻፍ ልዩነት ይታይባቸዋል። አንደኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወርዘውኩሂ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወወርዘውኩሂ’ ይላል። በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ይሻላል። ኹለተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወረሃእኩ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወረሳዕኩ’ ይላል። በ ዲ አባዲ 234 ያለውን ይሻላል። ሶስተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ዘይትገደፍ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ዘይትገድፍ’ ይላል። በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ይሻላል። አራተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ወዘርኡሂ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ወዘርኡሂ’ ይላል። ትክክለኛው የቃሉ አጻጻፍ ‘ወዘርዑሂ’ ነው። ስለኾነ በኹለቱ ቅጂዎች ያሉ አጻጻፎች የተሳሳቱ ናቸው። አምስተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘ኢይዪነስ’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘ኢይዪነስ’ ይላል። ትክክለኛው የቃሉ አጻጻፍ ‘ኢይዪነስ’ ነው። ስድስተኛው ቃል በ ዲ አባዲ 215 ‘በረከት’ ሲል በ ዲ አባዲ 234 ‘በረትት’ ይላል። በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ይሻላል። በ234 ያለው ደግሞ በስሕተት የተጻፈና ሳይታረም የቀረ ነው። ከዚህ በተቃራኒ ግን በ ዲ አባዲ 234 ‘ወጥቀ’ ተብሎ ተጽፎ የነበረውን ታርጦ ‘ጥቀ’ ኾነዋል። ‘ዘትገድፍ’ ተብሎ ተጽፎ የነበረውን ደግሞ ታርጦ ‘ዘይትገድፍ’ ተደርጎ ተስተካክለዋል። ከዚህ ውጪ በንጽጽር የንባቡ ሥርዐተ ነጥብ አቀማመጥ በ ዲ አባዲ 215 ያለውን ይሻላል።

‘ዘርዑ’ የሚል ቃል በ ዲ አባዲ 234 በተሻለ የአጻጻፍ ወጥነት ቀርቧል። ቃሉ በ ዲ አባዲ 215 የቀረበበት አጻጻፍ ግን የተደበላለቀ ነው። አንዳንዴ በትክክለኛው አንዳንዴ በተሳሳተ አካሄድ ተጽፏል።

እነዚህ ኹሉ ምሳሌዎች በ ዲ አባዲ 234 እና ዲ አባዲ 215 ጸሐፊዎች እና ምንጮች ልዩነቶች እንዳሉ ያመላክታሉ። ኾኖም ኹለቱ ቅጂዎች አንዱ ከአንዱ የሚለይበት ወጥ የኾነ ወይም የተሻሻለ የአጻጻፍ አካሄድ ወይም የጥቅስ አወሳሰድ ዓውድ እንዲኹም የሥርዐተ ነጥብ አጠቃቀም አገባብ አይታይባቸውም።

ኸሉቱም የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች በተለያዩ ሰዎች ተጽፈዋል። ኸኖም ከጽሑፎቹ (ዲ አባዲ 234፣ ዲ አባዲ 216 ጨምሮ እና ሌሎች) እንደምንረዳው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ስራዎቹ ተመልሶ የማረም ልምድ ነበረው። ኸሉቱም የሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎችም በራሱ በጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ታርመዋል። ዲ አባዲ 234 ራሱ ያቀዳውና ራሱ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በተመሳሳይ እጅና ብዕር እንዳረመው የሚያሻማ አይደለም። ዲ አባዲ 215 የቀዳው ግን ኢትዮጵያዊ ጸሐፊ ይመስላል። ይኸ ጸሐፊ መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በተመሳሳይ እጅና ብዕር ያረመበት መንገድ ደግሞ ኢትዮጵያውነቱ በሚገባ ያጸናል (Mbodj and Wion 2013; Wion 2013a; Wion 2013b)።

ዲ አባዲ 215 በሌላ እጅና ብዕርም አርትዖት ተሰርቶበታል። በ ዲ አባዲ 215 ውስጥ በ ዲ አባዲ 234 ያለውን የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የእጅ ጽሑፍም ቁልጭ ብሎ ይታያል። ለምሳሌም በ ዲ አባዲ 215 መጨረሻ የጎደለውን ለማሟላት የተጨመረ ንባብ በጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እንደተጻፈ አጅግ ግልጽ ነው (Ethiop_Abb_234; Ethiop_Abb_215)።

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ዲ አባዲ 215 መጽሐፍ የቻለውን ያክል ቢያርመውም በመጽሐፉ የሚገኙ ጥቅሶች የተወሰዱበት መጽሐፍ የሚያሳዩ ምልክቶች ግን አላደረገበትም። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኖሮ ምልክቶቹ በኸሉም ቅጂዎች ወጥነት ባለው መልኩ ይተገበሩ ወይ ሳይተገበሩ ይቀሩ ነበር።

በተጨማሪ እጅግ በጣም ጥቂት ቢኾኑም በ ዲ አባዲ 234 የሚገኙ በ ዲ አባዲ 215 ግን የሌሉ እንዲኹም በ ዲ አባዲ 215 ያሉ በ ዲ አባዲ 234 ግን የማይገኙ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶች ወይም ንባቦች አሉ። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኖሮ ራሱ ባረማቸው ኸሉት ቅጂዎች እንዲኸ ዓይነት መፋለስ ሲፈጸም ሳያስተካክል የሚያልፍበት ዕድል ጠባብ ነው።

በኸሉቱ ቅጂዎች የሚገኙ ተመሳሳይ የዳዊት መዝሙር ጥቅሶችም ቢኾኑ የአጻጻፍና አቀራረብ ወጥነት ወይም መሻሻል አይታይባቸውም። የ ዲ አባዲ 215 ቅጂ ከ ዲ አባዲ 234 ቅጂ በኋላ የተጻፈ በመኾኑ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ቢኾን ኖሮ በ ዲ አባዲ 234 የተከተላቸው የአጻጻፍና አቀራረብ ቅዶች በ ዲ አባዲ 215 ሊቀጥልባቸው ወይም ሊያሻሻላቸው ይጠበቃል። ይኸን እንጂ ከ ዲ አባዲ 234 አንጻር በ ዲአባዲ 215 ያለ የአጻጻፍና አቀራረብ ቅድ በብዙ መንገድ ይለያል፤ በአንዳንድ መስፈርትም ያንሳል። ኸሉቱም ቅጂዎች ያረመ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ አንዱ ከሌላኛው የሚያስበልጥ ተገቢ ማስተካከያ ሳያደርግባቸው አልፈዋል። ይኸም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የዓይነተኛው መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ አድርጎ መውሰድን (እጅግ) አዳጋች ያደርገዋል።

5.5. የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ስራዎች እና የስራ ሥነ-ምግባር

ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ወደ እህቱ፣ ንደኛው፣ የበላይ ሐላፊዎቹ፣ አንቷን ዲ አባዲ እና ጥቂት ሌሎች ሰዎች በርካታ ደብዳቤዎች ጽፏል። የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኹለቱም ቅጂዎች ጨምሮ በኢትዮጵያ ቆይታው የሰበሰባቸው 20+ መጻሕፍት ለአንቷን ዲ አባዲ ልኮለታል። ቢያንስ አምስት መጻሕፍት ሊጽፍና ሊተረጎምም ችለዋል። ከኢትዮጵያ በተባረረበት ወቅት በነበረ ግርግርም ቢያንስ 3 መጻሕፍት እና 9 ማስታወሻዎች አጥቷል። በ1855 እ.ኅ.አ. ከኢትዮጵያ ተባርሮ ከወጣ በኋላ ደግሞ በግብጽ ካይሮ ቆይታውም Vicende politiche e religiose in Abissinia dopo il 1852 በሚል ርዕስ በSpettatore egiziano የተሰኘ የጣልያንኛ መጽሔት 3 ተከታታይ መጣጥፎች አሳትሟል። በ1856 እ.ኅ.አ. በሱዳን ሲሞት ደግሞ በእጁ የነበሩ መጻሕፍት እና ማስታወሻዎች በኢጣሊያ ሮማ ለነበሩ የበላይ ሐላፊዎቹ ተልከዋል። እነዚህ ሰነዶችም በቫቲካን ቤተ-መጻሕፍት ይገኛሉ። በጥቂት ዓመታት ይኸ ኹሉ ስራ ያበረከተው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ላይ ከመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ማሰባሰብ ስራው ውጪ የማስመሰል ክስ ሲቀርብበት አይታይም። ይልቅኑ የአንቷን ዲ አባዲ የመጻሕፍት ዝርዝር መዝገብ በአዳዲስ መጻሕፍት ለመሙላት ያደረገው ጥረትና 20+ መጻሕፍት ለአንቷን ዲ አባዲ በመላክ ያሳካው ውጤትና ያበረከተው አስተዋጽኦ እጅግ የሚደነቅ ነው። በመኾኑም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ከሚታወቅበት የስራ ሥነ-ምግባር አንጻር እሱን መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ በማስመሰል እንደጻፈ ለመክሰስ የሚያበቃ በቂ ምክንያት ወይ አሳማኝ ማስረጃ የለም።

5.6. ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እና የጠፉት መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች

የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ገለጣ እውነት ከኾነ በ19ኛው ክፍለ ዘመን ከ ዲ አባዲ 234 እና ከ ዲ አባዲ 215 ውጪ ቢያንስ ሶስት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች እና አንድ የትርጉም ስራ ነበሩ።

የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የመጀመሪያው ቅጂ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በጥሩ ኹኔታ ሳይያዝ በመቅረቱ የተበላሸውና በ1851 እ.ኅ.አ. በአንድ የዋልዳ ጠንቋይ እጅ ያየው ነው።

ኹለተኛው ቅጂ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ብቻ የያዘ መጽሐፍ (ዲ አባዲ 234) የተቀዳበት ብራና ነው። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በእጁ ገልብጦ በጻፈውና ወደ አንቷን ዲ አባዲ በፖስታ በላከው ዲ አባዲ 234 መጽሐፍ ውስጥ ራሱ ኡርቢኖ በ28 የካቲት 1853 ያሰፈረው ማስታወሻ አለ። በዚህ ማስታወሻ ውስጥ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ እንደጻፈው ይኸኛው ቅጂ ከወታደር ልጆች አንዱ ከደምቢያ ዘመቻ በመመለስ ሳለ የዳዊት መዝሙር መግዛት ይፈልግ እንደኾነ ጠይቆት እሱም መጽሐፉን አይቶ ምን እንደኾነ ካወቀ በኋላ የገዛውና

በደህና ኹኔታ የነበረው ባለ 104 ገጾች መጽሐፍ ነው። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በ10 የካቲት 1853 ወደ አንቷን ዲ አባዲ በጻፈለት ደብዳቤም ይኸ መጽሐፍ ማግኘቱን ነግሮታል። በዚህ ደብዳቤ እንደተገለጸውም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ራሱ ለመላክ እንዲመቸው ስለ ወረቀት፣ ጠቃቅን ፊደላትና የአውሮፓ የብዕር ቀለም ተጠቅሞ ዲ አባዲ 234 በእጁ ገልብጦ የቀዳው ከዚህ ቅጂ ነው።

በተጨማሪም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በ10 የካቲት 1853 ወደ አንቷን ዲ አባዲ በጻፈለት ደብዳቤ እንዳሰፈረው ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ከግእዝ ወደ ፈረንሳይኛ ቋንቋ ለመጀመሪያ ጊዜ (በራሱ በጁስቶ ዳ ኡርቢኖ) የተተረጎመውም ከዚህ (ኹለተኛው) ቅጂ ነው (Wion 2012)።

ሶስተኛው ቅጂ ሐተታ ወልደ-ሕይወት ጭምር የያዘ መጽሐፍ (ዲ አባዲ 215) የተቀዳበት ብራና ነው። ዲ አባዲ 215 ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በፋሲካ-ትንሳኤ 1854 እ.ኅ.አ. በጻፈው ደብዳቤ እንደገለጸው በአንድ ታለሪ የገዛውና አመቺ ዕድል ሲገኘው ራሱ ካሰናዳቸው የግእዝ-ፈረንሳይኛ መዝገበ ቃላት እና ሌላ የሰዋሰው መጽሐፍ ጋር ለአንቷን ዲ አባዲ እንደሚልክለት ቃል የገባለት መጽሐፍ ነው። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ዲ አባዲ 215 መጽሐፍን የተቀዳበት ቅጂ ያገኘበት መንገድም ራሱ በእጁ ገልብጦ በጻፈውና ወደ አንቷን ዲ አባዲ በፖስታ በላከው ዲ አባዲ 234 መጽሐፍ ውስጥ በ28 የካቲት 1853 ያሰፈረው ማስታወሻ ውስጥ ገልጾታል። በዚህ ማስታወሻ እንደመዘገበው መጽሐፉን ያገኘው ወላጆቹ በጣና ሃይቅ ደሴቶች የሚኖሩ የደብረ-ታቦር ደብተራ ወይም ምሁር በትንሳኤ ሳምንት ከጣና ደሴቶች ሲመለስ መጽሐፉ ይዘለት እንደሚመጣና እንዲጠብቀው ቃል በገባለት መሰረት ነው። ይኸ እውነታ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ለ ዲ አባዲ በ10 የካቲት 1853 በጻፈው ደብዳቤም ደግሞ አስፍሮታል። በዚህ ደብዳቤ እንደተጻፈው ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ዲ አባዲ 215 መጽሐፍ የተቀዳበት ቅጂ ያገኘበት መንገድ ያ ወላጆቹ በጣና ሃይቅ ደሴቶች የሚኖሩ የደብረ-ታቦር ደብተራ ወይም ምሁር መጽሐፉ መኖሩን አይቶት ስለነበረ ቅጂውን ቀድቶ በአንድ ታለሪ ዋጋ እንደሚያመጣለት በገለጸበት ተመሳሳይ አገረኛ ነው (Wion 2012) ።

እነዚህ ከላይ የተገለጹ ሶስት የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች እና ከቅጂዎቹ አንዱ በመውሰድ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ (ወደ ፈረንሳይኛ) የተተረጎመው ስራ የት እንደገቡ ወይ እንዳሉ አይታወቁም፤ ለማግኘት የተደረገ ጥረት ግን አይጠፋም (Wion 2012)።

በተመሳሳይ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በ 9 መጋቢት 1852 እ.ኅ.አ. በጻፈው ደብዳቤ እንዳሰፈረው የቅርጣጥና ሌሊቶች የግእዝ ትርጉም መጻሕፍት ብዛት ቢያንስ 4 እና 5 ይኾኑ እንደነበር አመልክቷል። እስካኹን ማግኘት የተቻለው ግን በቫቲካን በመለያ ቁጥር 165 የሚገኝ አንዱን ቅጂ ብቻ ነው። በተጨማሪ ቢያንስ ኹለት የቅርጣጥና

ሌሊቶች የአማርኛ ትርጉሞች ስላሉ ኹለት እና ከዛ በላይ የግእዝ ቅጂዎች መኖራቸው መቀበል የሚያዳግት ሐቅ አይደለም።

ታዲያ እነዚህን የቫቲካኑ መጽሐፍ ቅጂዎች ወደ የት ጠፉ? እነዚህን የቅርብ ዘመን መጻሕፍት የጠፉበት የኢትዮጵያ የአዙሪት ፖለቲካ-ኢኮኖሚ ዓውድ እና የመጠፋፋት ጦርነት ታሪክ ከተቀበልን (የሩቅ ዘመን) መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ቅጂዎች ያልተገኙበት ምክንያትም በሚገባ እንረዳለን። በተጨማሪም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ መጽሐፍ መኖሩን ያወቀበት፣ ያፈላለገበት እና ያገኘበት መንገድ በግልጽ ጽፎ አቆይቶልናል። ታሪኩም ወጥ እና በማስረጃ የተደገፈ በመኾኑ ደግሞ ተአማኒነቱ ፈጽሞ አያጠራጥርም። በመኾኑ ራሱ በተወልደ ማስረጃ ሊደገፍ የሚችለውን ቃሉ ወስደን ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ እንዳልኾነ ልንቀበል ግድ ያስፈልጋል (Sumner 1976) ።

ክፍል ሶስት፣ ማጠቃለያ

በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ-ክርስቲያን ትምህርት በአራት ዓባይት ምዕራፎች ይከፈላል። እነሱም የንባብ ክፍል ፣ የዜማ ክፍል (ቅዳሴና አቋቋም ጨምሮ)፣ የቅኔ ክፍል፣ የመጻሕፍት ትርጓሜ ክፍል (የባሕረ ሐሳብ ትምህርት ጨምሮ) እንደኾኑም ይታወቃል። በዚህ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ-ክርስቲያን ሥርዓተ ትምህርት በወጥነት ለንባብ፣ ለዜማ፣ ለቅኔና ለዋሰው፣ ለትርጓሜ መጻሕፍት ማስተማርያነት የሚውል መጽሐፍ ደግሞ የዳዊት መዝሙር ብቻ ነው።

በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ምዕራፍ 1 እንደተገለጸው ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር (ንባብ) አጥንተዋል። ለሦስት ወራት ያክልም ዜማ ተምረዋል። ቀጥሎ ለአራት ዓመታት ቅኔና ለዋሰው አጥንተዋል። ለዓስር ዓመት ደግሞ የቅዳሳት መጻሕፍትን ትርጓሜ ተምረዋል። ከዚህ በኋላ በአክሱም መጻሕፍትን ለአራት ዓመት ያህል አስተምረዋል። በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ምዕራፍ 11 ደግሞ ዘርዕ-ያዕቆብ የዳዊት መዝሙር መጽሐፍ እንደጻፈና ለሕጻናት የዳዊት መዝሙር ንባብ እንዳስተማረ ተመላክተዋል። ይኸ የሕይወት ታሪክና ጎዞ በራሱ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያውነት ይመሰክራል።

የዳዊት መዝሙር በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የተጠቀሰበት መንገድ፣ በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች የቀረቡበት ዓውድ፣ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ በመጽሐፉ የተገለጸበት ምስል እና በመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ የሚገኙ የዳዊት መዝሙር ንባቦች ምንጮች ስንመለከት ደግሞ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ የዳዊት መዝሙር ልዩ ዕውቀት፣ ፍቅር እና ክብር ከዚህ

ከተገለጸው የኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ትምህርት፣ ባህል፣ ልምድና እና ኑሮ በእጅጉ እንደሚቆራኝ ያሳያሉ።

የጁስቶ ዳ ኡርቢኖ ኹሉም ስራዎች ስናይም የነበረው የዳዊት መዝሙር ዕውቀት ወይም ለየዳዊት መዝሙር በስራዎቹ የሰጠው ትኩረት አናሳ እንደኾነ እናያለን። ይኸ ባህርይ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ መለያ አይደለም። ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ በእጅ በገለበጠው ዲ አባዲ 234 ያሉ የዳዊት መዝሙር ምልክቶችም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አራሚ እንጂ ጸሐፊ እንደኾነ አያመለክቱም። በመኾኑም ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ መኖሩን ያወቀበት፣ ያፈላለገበት እና ያገኘበት መንገድ አስመልክቶ በግልጽ ጽፎ ባቆየልን ወጥ እና በማስረጃ የተደገፈ ታሪክ ላይ ተመስርተን ስንመረምር የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ጸሐፊ ኢትዮጵያውነት ልንቀበለው የሚገባ ሐቅ ኾኖ እናገኘዋለን።

ዋቢ መጻሕፍት

Brooh Asmare. 2022. The authenticity of the hatata from the perspective of the cultural history of Ethiopia. In *Philiminality*.

D'Abbadie, Antoine. 1859. Catalogue raisonné de manuscrits éthiopiens. Paris: Imprimerie Imperiale.

Dawit Worku Kidane. 2012. *The Ethics of Zara Yaeqob: a reply to the historical and religious violence in the seventeenth century Ethiopia*. Edited by Pontificia Università Gregoriana. Vol. 30, *Filosofia*. Roma: Gregorian and Biblical Press.

Ethiop_Abb_215. ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ Bibliothèque nationale de France.

Ethiop_Abb_216. Abrege de grammaire ethiopienne, écrit en Ethiopie, par J.C. d'Urbino, en 1850-1854. Bibliothèque nationale de France.

Ethiop_Abb_217. Dictionnaire ethiopien (français-amarinna compile en Ethiopie par J.C. d'Urbin, en 1850-55. Bibliothèque nationale de France.

Ethiop_Abb_234. መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ Bibliothèque nationale de France.

Fasil Merawi. 2017. "Zera Yacob's Hatata and the vitality of an Indigenous Ethiopian Philosophy." *EJSS* no. 3 (2).

Fasil Merawi. 2022. Examining the hatetas as a foundation of Ethiopian philosophy. In *Philiminality*.

- Fasil Merawi and Kenaw Setargew. 2019. "Is there an Ethiopian Philosophy? Rereading the Hatetas of Zara Yaacob and Walda Hewat in the Context of Knowledge Production." *Ethiopian Journal of the Social Sciences and Humanities (EJOSSAH)* no. 15 (1-Special Issue). doi: 10.4314/ejossah.v15i1.6.
- Getachew Haile. 2017. "The Discourse of Warqe." In *Ethiopian Studies In Honour of Amha Asfaw*. New York.
- Granness, Anke. 2022. Of foreigners and misinterpretations. In *Philiminality*.
- Kropp, Manfred. 1992. A statistic and stylistic approach for resolving the problem of authorship of hatata Zara Yaacob.
- Lee, Ralph. 2022. Reflections on translating the hatata into English. In *Philiminality*.
- Lee, Ralph, Mehari Zemelak Worku, and Wendy Laura Belcher. 2024. *Two Texts of Seventeenth-Century African Philosophy from Ethiopia about Reason, the Creator, and Our Ethical Responsibilities*. Translated by Ralph Lee, Mehari Zemelak Worku and Wendy Laura Belcher.
- Luam Tesfalidet. 2007. *Rezeptionsgeschichte der Hatäta Zär'a Ya'äqobs und Wäldä Həywät*, Universität Hamburg, Hamburg.
- Marenbon, John. 2022. Does it matter who wrote it? Zera Yacob, forgery and pseudonymity in the history of philosophy. In *Philiminality*.
- Mbodj, Aissatou, and Anais Wion. 2013. "The history of a genuine fake philosophical treatise (hatata Zara Yaeqob and hatata Walda Heywat) (Introduction: Investigating an Investigation)." *Afriques, debates and readings*.
- Smith, Justin E.H. 2022. Assessing the evidence for Zera Yacob's authenticity from the point of view of the history of philosophy. In *Philiminality*.
- Srivastava, Neelam. 2022. Italian colonialism and orientalism in ethiopia. In *Philiminality*.
- Sumner, Claude. 1976. *The Treatise of Zar'a Ya'aqob and of Walda Heywat Text and Authorship*. Vol. 2, *Ethiopian Philosophy*. Addis Ababa: Commercial Printing Press.
- Teshome Abera Tesema. 2019. "Philosophy in Zerayacob's Hatata." *International Journal of Multidisciplinary Research and Development* no. 6 (12):64-67.
- Teshome Abera Tesema. 2022. Zera Yacob's Hatata: its historical and social reality. In *Philiminality*.

Wion, Anais. 2012. "Lettres du R. P. Juste d'Urbin à Antoine d'Abbadie
Manuscrit BnF NAF 23852, fol. 3- 128v."

Wion, Anais. 2013a. "The history of a genuine fake philosophical treatise (hatata
Zara Yaeqob and hatata Walda Heywat). Episode 2: the time of
debunking, the time in the wilderness (from 1916 to the1950s)." *Afriques,
debates and readings*.

Wion, Anais. 2013b. "The History of a Genuine Fake Philosophical Treatise
(Ḥatata Zar'a Yā'eqob and Ḥatata Walda Ḥeywat). Episode 1: The Time
of Discovery. From Being Part of a Collection to Becoming a Scholarly
Publication (1852-1904)." doi: 10.4000/afriques.3178.

በላይ መኩንን እና መኩንን ኤፍሬም፣ 2013፣ ምዕራፍ ዘቅዱስ ያሬድ ፣ ምስለ መልክዐ
ያሬድ፣ ምቅናይ ዘሕንጻተ ቤተክርስቲያን ወይና ሕይወት ዘቅዱስ ያሬድ፣ 2ኛ
እትም፣ አዲስ አበባ

በእምነት ገብረአምላክ፣ "ሐተታ ዘርአ ያዕቆብና አባ ጁስቶ ዳ ኡርቢኖ የተላላኪው የካርሎ
ኮንቲ ሮሲኒ ማስታወሻ"

ብሩህ አለምነህ፣ 2011፣ የዘርዓ ያዕቆብና የወልደ ሕይወት ሐተታዎች ትንታኔ፤ ታሪክ
ሃይማኖት፣ ፍልስፍና ሀገራዊ ቁጭት የተዋካዱበት የኢትዮጵያ ፍልስፍና፣ 5ኛ
እትም፣ አዲስ አበባ

ንጉሥ ካሕሳይ፣ 2016፣ ነገረ ወርቅየ፣መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ
ክንኦርማቱ (ISBN: 978-99990-0-639-2)

ዓለማዮሁ ሞገስ፣ 1961፣ ሐተታ ዘዘርዓ ያዕቆብ ኢትዮጵያዊ ፈላስፋ፣ ዘርአ ያዕቆብ
ኢትዮጵያዊው መሆኑን ለማስረዳት ለቤኤ ድግሪ ማሟያ የቀረበ ጥናት፣ አዲስ አበባ።
ያሬድ ፈንታ ወልደዮሐንስ፣ 2007፣ ሐተታ ዘርዕ ያዕቆብ ወሐተታ ወልደ ሕይወት፣
የኢትዮጵያ ፍልስፍና፣ ፋር ኢስት ትሬዲንግ ሐላፍነቱ የተወሰነ የግል ማሕበር

ዳንኤል ክብረት፣ 2011፣ "የሌለውን ፈላስፋ ፍለጋ" በ የሌለውን ፈላስፋ ፍለጋ እና
ሌሎች አዲስ አበባ፣ አግዮስ ሕትመትና ጠቅላላ ንግድ ሥራ ሐላፊነቱ የተወሰነ
የግል ማሕበር

ዳዊት ግርማ፣ 2019፣ "እንስታዊነት በኢትዮጵያ ፍልስፍና፣ ሐተታ ዘርአ ያዕቆብና
ሐተታ ወልደ ሕይወት እንደማሳያ"፣ *ERJSSH* no. 6 (1)

ጌታቸው ኃይሌ፣ 2006፣ ሐተታ ዘዘርአ ያዕቆብ በሚ ባል ስም የሚ ታወቀው የወርቁ
የሕይወት ታሪክ፣ ኮሌጅቪል (ሚ ኒሶታ)

ጌታቸው ኃይሌ፣ 2012፣ ከግዕዝ ሥነ-ጽሑፍ ጋር ብዙ አፍታ ቆይታ፣ አዲስ አበባ፣
ጃጃው አሳታሚ ዎችና ዴቨሎፕመንት ሐላፍነቱ የተወሰነ የግል ማ ሕበር

ጥዑመልሳን ካሳ፣ 1981፣ ያሬድና ዜማው፣ አዲስ አበባ፣ ትንሣኤ ዘገባኤ ማተሚያ ቤት።

¹ አምሳሌ አክሱማዊ ዘርዕ-ያዕቆብ ፈላስፋው ታሪክ መጽሐፍት (Tarik, gazette d'information archeology, no. 1 (1963), pp. 11-13)

² ዩ. ዲ. አባይ. 215 የዘመንፈስ-ቅዱስ አብርሃ ትርጉም ስራ

³

የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ ጥቅሶች (ሰባ ሊቃውንት)	ድግግሞሽ	የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ ጥቅሶች (ዕብራይስጥ)	ድግግሞሽ
2	1	2	1
8	1	8	1
9	2	9	1
11	1	10	1
12	1	12	1
13	1	13	1
24	1	14	1
27	1	25	1
30	3	28	1
32	1	31	3
33	1	33	1
34	1	34	1
35	1	35	1
36	3	36	1
39	2	37	3
40	1	40	2
50	4	41	1
54	2	51	4
60	1	55	2
61	2	61	1
65	1	62	2
70	1	66	1
72	3	71	1
83	1	73	3
85	1	84	1

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

93	1	86	1
95	1	94	1
96	1	96	1
108	2	97	1
114	1	109	2
115	1	116	2
117	1	118	1
118	6	119	6
127	1	128	1
137	1	138	1
138	1	139	1
140	1	141	1
142	2	143	2
147	1	147	1
	ብዛት	59	ብዛት
			59

- ⁴ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 1፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 36፥9
- ⁵ ዲ. አባዲ. 215 ምዕራፍ 3፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 99፥3/106፥47
- ⁶ ዲ. አባዲ. 215 ምዕራፍ 3፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 102፥27
- ⁷ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 3፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 4፥3/55፥16
- ⁸ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 9፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 22፥11
- ⁹ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 10፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 25፥18
- ¹⁰ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 10፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 92፥5
- ¹¹ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 11፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 128፥2
- ¹² ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 13፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 35፥12/38፥20
- ¹³ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 15፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 41፥2
- ¹⁴ ዲ. አባዲ. 215 ምዕራፍ 13፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 14፥4/53፥4
- ¹⁵ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 6፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 14፥5/140፥3
- ¹⁶ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 13፥ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 79፥12
- ¹⁷ ዲ. አባዲ. 215/234 ምዕራፍ 13፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 14፥4/53፥4
- ¹⁸ ምዕራፍ 1 ገጽ 1 የግራ ቅጠል መስመር 5
- ¹⁹ ምዕራፍ 11 ገጽ 24 የቀኝ ቅጠል መስመር 1፣ ምዕራፍ 14 ገጽ 28 የግራ ቅጠል መስመር 7
- ²⁰ ምዕራፍ 3 ገጽ 4 የግራ ቅጠል መስመር 8 እና 10፣ ምዕራፍ 4 ገጽ 6 የቀኝ ቅጠል መስመር 22፣ ምዕራፍ 4 ገጽ 6 የግራ ቅጠል መስመር 6 ፣ ምዕራፍ 6 ገጽ 12 የቀኝ ቅጠል መስመር 15 እና ምዕራፍ 9 ገጽ 19 የግራ ቅጠል መስመር 20
- ²¹ ምዕራፍ 2 ገጽ 3 የቀኝ ቅጠል መስመር 10፣ ምዕራፍ 2 ገጽ 3 የግራ ቅጠል መስመር 16፣ ምዕራፍ 9 ገጽ 18 የግራ ቅጠል መስመር 5፣ ምዕራፍ 9 ገጽ 19 የግራ ቅጠል መስመር 17፣ ምዕራፍ 10 ገጽ 20 የግራ ቅጠል መስመር 16 እና ምዕራፍ 12 ገጽ 26 የቀኝ ቅጠል መስመር 14
- ²² ምዕራፍ 11 ገጽ 23 የቀኝ ቅጠል መስመር 12 ፣ ምዕራፍ 11 ገጽ 23 የግራ ቅጠል 5፣ 11 እና 15

- 23 ምዕራፍ 5 ገጽ 8 የግራ ቅጠል መስመር 4-7
- 24 ምዕራፍ 5 ገጽ 9 የቀኝ ቅጠል መስመር 8-13
- 25 ምዕራፍ 5 ገጽ 9 የግራ ቅጠል መስመር 1-4
- 26 ምዕራፍ 5 ገጽ 10 የቀኝ ቅጠል መስመር 22-23 እና ምዕራፍ 5 ገጽ 10 የግራ ቅጠል መስመር 1-2
- 27 ምዕራፍ 5 ገጽ 10 የግራ ቅጠል መስመር 11-15
- 28 ምዕራፍ 9 ገጽ 19 የግራ ቅጠል መስመር 19-22
- 29 ምዕራፍ 5 ገጽ 9 የግራ ቅጠል መስመር 5-10
- 30 ምዕራፍ 4 ገጽ 8 የቀኝ ቅጠል መስመር 10-16
- 31 ምዕራፍ 9 ገጽ 19 የግራ ቅጠል መስመር 15-19
- 32 ምዕራፍ 2 ገጽ 3 የቀኝ ቅጠል መስመር 8-12
- 33 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 37:11
- 34 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 78:2
- 35 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 8:2
- 36 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 48:2
- 37 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 110:1
- 38 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 98:1 ፣ 107:8-9
- 39 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 118:26
- 40 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 118:26
- 41 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 118:22
- 42 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 31:5
- 43 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 69:9
- 44 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 82:6-7
- 45 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 69:4
- 46 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 69:25
- 47 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 16:8-11
- 48 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 118:22
- 49 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 2:1-2
- 50 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 78:20
- 51 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 51:4
- 52 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 32:1-2
- 53 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 69:22-23
- 54 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 18:49
- 55 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 2:7
- 56 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 102 ፣ 25-27
- 57 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 8:4-6
- 58 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 22:22
- 59 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 95:9-11
- 60 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 95:8
- 61 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 95:8
- 62 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 110:4
- 63 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 40:6-8
- 64 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 118:6-9
- 65 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 34:12-16
- 66 (ዕብራይስጥ) የዳዊት መዝሙር 2:9
- 67 ዲ አባዲ 215/234 ምዕራፍ 5 ፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 5:4
- 68 ዲ አባዲ 234 ምዕራፍ 9/ ዲ አባዲ 215/234 ምዕራፍ 10 ፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 23:6/27:4
- 69 ዲ አባዲ 215/234 ምዕራፍ 6 ፣ (ዕብራይስጥ) ዳዊት መዝሙር 145:14
- 70 የሰባ ሊቃውንትና የዕብራይስጥ እትሞች የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ አከፋፈል የተለያየ ነው። የሚታረቁትም ቀጥሎ በተገለጸው መልኩ ነው።

መጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ አክሱማዊ?

የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ (ሰባ ሊቃውንት)	የዳዊት መዝሙር ምዕራፍ (ዕብራይስጥ)
1-8	1-8
9፥1-21	9
9፥22-39	10
10-112	11-113
113	114፥1-8
113	115፥9-26
114	116፥1-9
115	116፥10-19
116-145	117-146
146	147፥1-11
147	147፥12-20
148-150	148-150
151	

⁷¹ የመጽሐፈ ሐተታ ዘርዕ-ያዕቆብ ኹለቱ ቅጂዎች ጨምሮ

⁷² Spettatore egiziano Anno 1 No 18 29 January 1856, Anno 1 No 19 8 February 1856, Spettatore egiziano Anno 1 No 20 18 February 1856

⁷³ Vatican Archivio storico de propaganda fide - congress Africa Centrale Etiopia vol. 4 (1841-47), 5 (1848-57), and 6(1858-60) Congressi egittovol.19 (1854-61)

⁷⁴ Ms. 167

⁷⁵ Rome Biblioteca delia Societa Geografica Italiana

⁷⁶ Rome Bibliotecanazionale Vittorio Emanuele

⁷⁷ Orientale 134

⁷⁸ MS. d'Abbadie 216. Paris, Bibliotheque nationale. Abrege de grammaire ethiopienne, escrit en Ethiopie, par J.C. d'Urbino, en 1850-1854